

Ernest Mandel: Periodiska kriser

[Ur "Marxist Economic Theory" från 1962, kapitel 11. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Förkapitalistiska och kapitalistiska kriser

En ekonomisk kris är ett avbrott i den normala reproduktionsprocessen. Reproduktionens mänskliga och materiella grund, det vill säga mängden produktiv arbetskraft och arbetsverktyg som utnyttjas effektivt minskar. Därmed minskar både människors konsumtion och den produktiva konsumtionen, det vill säga både mängden levande och dött arbete som står till produktionens förfogande under påföljande cykel. På så sätt återskapas krisen i en spiral, och avbrottet av den normala produktionsprocessen leder till att den grund som utgör startpunkt för denna process krymper.

I de förkapitalistiska samhällena tog kriser formen av *materiell förstörelse* av både den enkla eller utökade reproduktionens delar, som ett resultat av natur- eller samhällskatastrofer: "Före och till och med under 1700-talet var skördar, krig, epidemier och så vidare absolut och relativt sett mycket viktigare [än affärsfluktationer]."¹

Krig, pest och andra epidemier, översvämningar, torka och jordbävningar förstör samhällets produktivkrafter, producenter och produktionsmedel. Avfolkning och svält betingar varandra och leder till en generell minskning av både den pågående produktionen och samhällets reserver. Eftersom jordbruket är grunden för all utökad reproduktion, så är det framförallt en minskad jordbruksproduktion, jordbruksarbetets produktion, som ligger till grund för de förkapitalistiska kriserna. Denna minskning orsakas vanligen av icke-ekonomiska faktorer.² Men under vissa förhållanden kan orsaker som finns inneboende i produktionssättet – ökande utarmning av jorden utan möjlighet att utvidga odlingarna till ny jord, och att producenter flyr från ökande utsugning – ta de icke-ekonomiska katastrofernas plats som orsaker till en kris.

I det kapitalistiska samhället uppstår kriser på ett annat sätt. I detta samhälle är den materiella förstörelsen av produktionens element inte orsak till utan ett resultat av krisen. En kris uppstår inte på grund av att färre arbetare är sysselsatta i produktionen, utan en kris bryter ut på grund av att färre arbetare blir sysselsatta i produktionen. Produktionen minskar inte och krisen bryter inte ut på grund av att hungersnöd råder i folks hem, utan tvärtom.

Förkapitalistiska kriser beror på *underproduktion av bruksvärden*. De orsakas av en otillräcklig utveckling av produktionen, eller av otillräckligt utbyte och transportmedel. En sådan kris i en viss region eller land kan sammanfalla med normala reproduktionsförhållanden i ett angränsande land eller region. En kapitalistisk kris är däremot en kris av *överproduktion av bytesvärden*. Den beror inte på otillräcklig produktion eller fysisk oförmåga att konsumera, utan på bristande *finansiellt effektiv efterfrågan*. Ett relativt överskott av varor finner ingen motsvarighet på marknaden, kan inte realisera sitt bytesvärde, förblir omöjliga att sälja och ruinerar sina ägare.

Till skillnad från en förkapitalistisk kris förutsätter alltså kapitalistiska kriser att varuproduktionen är generaliserad. Medan förkapitalistiska kriser per definition är lokala och begränsade i rummet, så är kapitalistiska kriser per definition allmänna, och omfattar de flesta länder som är förenade i det

1 Joseph Schumpeter, *Business Cycles*, bd 1, s 225.

2 W Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mittelalter*, s 158.

kapitalistiska produktionssystemet och utbytet av varor:³

Medan kriserna under den Gamla regimen var bristfenomen som uppstod helt plötsligt, och själva begreppet kris under tusentals år kopplades samman med underproduktion och svält... är kriserna sedan Revolutionen alltid, förutom under krig, fenomen som beror på en explosiv sorts överskott, som också leder till djupgående samhällsliga förändringar.⁴

Allmän möjlighet till kapitalistiska kriser

Denna nya sorts kris, som kallas överproduktionskriser, verkar vara ett resultat av varans utmärkande egenskaper, och av varuproduktionens allmänna utveckling. Varans inneboende motsättning, motsättningen mellan bruksvärde och bytesvärde, leder i själva verket till *att varan splittras upp i varan själv och pengar*. Det är denna uppsplittring som skapar en allmän möjlighet till kapitalistiska kriser.

Så länge samhället huvudsakligen producerar bruksvärden kan det inte uppstå en situation av "fattigdom mitt i överflödet", av att mängder av bruksvärden förstörs medan mängder av människor är dömda till fattigdom. Eftersom konsumenterna direkt tillägnar sig bruksvärdena kan inte sådana paradoxala sammanträffanden uppstå. Men så fort varuproduktionen blir allmän är inte detta direkta tillägnande längre möjligt. För att kunna konsumera en vara måste man hädanefter äga en motsvarighet till dess bytesvärde. För att skaffa sig bruksvärden måste man *köpa* dem.

Från och med denna tidpunkt är överproduktionskriser teoretiskt möjliga. Det enda som krävs för att de ska uppstå är att ägarna till varor av någon orsak inte möter kunder som äger tillräckligt med pengar för att realisera varornas bytesvärde. Systemet med handel och krediter tenderar att tillfälligt överbrygga uppdelningen mellan varan och dess motsvarighet i pengar. Men ju längre denna brygga blir, både i tid och rum, ju mer handel och krediter knyter samman alla länder i ett enda system, desto mer ökar varans inneboende motsättning och tudelning.

Om *varans produktionspris förändras* under cirkulationen, som ett resultat av låt oss säga införandet av nya arbetsmetoder, ökad konkurrens, eller ett fall i den genomsnittliga profitkvoten, så kommer ett stort antal varor inte längre att finna sin motsvarighet på marknaden, och ett stort antal skulder kommer inte att kunna betalas. Det räcker att man inte spenderar en inkomst idag utan först imorgon för att den inte ska kunna köpa samma antal varor, om under tiden priset på varan har ökat.⁵ På så sätt utvecklas motsättningen mellan varan och motsvarande mängd pengar som den måste hitta på marknaden till en motsättning mellan pengar som cirkulationsmedel och pengar som ett betalningsmedel, vilket i sin tur leder till en motsättning mellan varuproduktionen och reproduktionen.

Marknadslagen

Mot denna analys av de teoretiska möjligheterna till överproduktion ställde den vulgära politiska ekonomin upp tanken att varornas värde definitionsmässigt är lika med totalinkomsten hos de olika samhällsklasser som på ett eller annat sätt deltar i produktionen av dessa varor. Från detta drog man slutsatsen att all varuproduktion på samma gång är produktion av de inkomster som krävs för att absorbera dessa varor. Så uppstod den välkända "marknadslagen", som felaktigt kallas "Says lag", eftersom det inte var den franske ekonomen J B Say som upptäckte den, utan den brittiske

3 Det innebär naturligtvis inte att alla kriser under kapitalismen nödvändigtvis måste påverka *samtliga* länder. Det generella i kapitalistiska kriser är ett dominerande drag, inte en absolut och mekanisk regel.

4 Jean Fourastié, *Le Grand espoir du XXe siècle*, s 141.

5 J M Keynes, *General Theory*.

ekonomen James Mill, fader till John Stuart Mill. Denna ”marknadslag” lämnar inte utrymme för en allmän överproduktion. På sin höjd medger den att det kan förekomma delvis överproduktion, överproduktion i vissa sektorer beledsagade av underproduktion i andra, beroende på att ”produktionsfaktorerna” fördelas felaktigt mellan ekonomins olika sektorer.

Marknadslagens misstag härrör ur det faktum att den förbiser *tidsfaktorn*, det vill säga den förutsätter ett statiskt och orörligt system istället för kapitalismens dynamiska system.⁶ Vi känner redan till att varornas priser kan variera åt ena eller andra hållet under perioden mellan produktion och försäljning, och på detta sätt skapa antingen ett överskott av inkomster eller överskott av varor utan ett motsvarande värde i pengar på marknaden.⁷

Å andra sidan kommer inte de inkomster som fördelas under en viss tidsperiod nödvändigtvis att användas för att köpa varor under samma period. Bara lönarbetarnas inkomster, som är ämnade för att köpa förbrukningsvaror, kommer att användas så. Detta gäller inte kapitalisternas inkomster, som har en *tendens att ackumuleras*, och inte heller den del av varornas värde som inte utgör en inkomst utan ett värde som motsvarar det konstanta kapital som har använts. Kapitalisterna är inte tvungna att investera dessa pengar *omedelbart*, det vill säga att använda dem omedelbart som köpkraft för att skaffa en viss sorts varor. När kapitalisterna inte förväntar sig ökade utan snarare minskade vinster, kan de mycket väl skjuta upp sådana utgifter. Hamstringen av inkomster, icke-produktivt sparande, kan således ge upphov till ett överskott av inkomster, som kommer att motsvara en överproduktion av vissa varor.⁸ Det leder till en första minskning av sysselsättningen, som kan få till följd att överproduktionen sprider sig till samtliga delar av ekonomin, vilket kommer att orsaka en ytterligare minskad sysselsättning, och så vidare.

I själva verket är ”marknadslagen” bara giltig:

- (a) om alla investeringsproblem elimineras,
- (b) tillsammans med alla kreditproblem, och
- (c) om man tar för givet att samtliga varor som produceras omedelbart säljs kontant, samt
- (d) ett fullständigt stabilt värde på dessa varor och
- (e) ingen produktivitetsskillnad mellan olika företag.

Dessa antaganden kan alltså reduceras till antagandet att produktionen inte är kapitalistisk produktion som stimuleras av profithunger och konkurrens, utan att det rör sig om enkel varuproduktion.

Även i det fallet kan valutafenomen störa den perfekta jämvikten mellan inkomster och varuvärden. Sålunda är marknadslagen bara helt giltig för naturaeconomien.⁹ Alltså återkommer vi till det argument som utvecklades i början av detta kapitel, att ett samhälle som producerar bruksvärden inte kan drabbas av ”överproduktion”.

Den kapitalistiska ekonomins cykliska utveckling

Det kapitalistiska produktionssättets allmänna utvecklingslagar är: en ökande organisk sammansättning av kapitalet, och en av detta betingad tendens för den genomsnittliga profitkvoten

6 Guitton medger detta, i *Les fluctuations économiques* (bd 9 i Gaëtan Pirus *Traité d'économie politique*), s 174-75.

7 Marx anmärker att det under kapitalismen inte finns någon automatiskt, omedelbart samband mellan produktion och realisering av värde. Detta samband uppstår först under en process och är beroende av en rad förutsättningar. Karl Marx, *Grundrisse*, s 310.

8 L R Klein, *The Keynesian Revolution*, s 8.

9 F A Von Hayek, *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*, s 51, 103.

att falla. Om man antar att det finns ett tidsintervall mellan varornas produktion och deras försäljning, så skapar dessa lagar en teoretisk möjlighet till allmänna överproduktionskriser, genom att de orsakar en periodisk förändring av produktionspriset på varor. På så sätt erhåller det kapitalistiska produktionssättet sin karakteristiska utvecklingsrytm – *ojämn, oregelbunden*, med hopp framåt som följs av perioder av stagnation och återgång.

När nya maskiner och produktionsmetoder införs, så ändras inte produktionspriset på ett omärkligt, gradvis sätt. Istället ändras det med mer eller mindre regelbundet återkommande hopp, då samhället *i efterhand* blir medvetet om att det har använt alltför mycket samhällsligt arbete för att producera vissa varor. Om vi bortser från alla andra faktorer, så är detta resultatet av det fasta kapitalets omloppscykel, vilken spänner över en hel rad produktionscykler och omloppscyklar för det cirkulerande kapitalet. Keynes säger:

Det finns orsaker, för det första på grund av kapitalvarornas livslängd i förhållande till den normala tillväxten under en given tidsperiod, och för det andra lagerkostnaderna för överskottet, till varför den nedåtgående rörelsens varaktighet borde vara av en storleksordning som inte är slumpmässig, som inte fluktuerar mellan låt oss säga ett år ena gången och tio år nästa gång, utan som uppvisar någon form av regelbundenhet mellan till exempel tre och fem år.¹⁰

Ett antal andra författare uttrycker samma ståndpunkt, exempelvis Aftalion, Pigou, Schumpeter, etc.¹¹ Denna ”intervall”faktor gäller även inom jordbrukssektorn. Det finns ett glapp mellan den tidpunkt då man beslutar sig för att öka odlingen av en särskild produkt, eller uppfödningen av en viss sorts boskap, på grund av att priset är gynnsamt, och den tidpunkt då detta beslut verkligen leder till en ökad produktion.¹²

Å andra sidan måste en viss period förflyta innan marknaden kan reagera på att nya produktionsmetoder införs, det vill säga innan det går att säga om dessa metoder kommer att fortsätta att ge sina initiativtagare superprofiter, eller om de tvärtom kommer att leda till en allmän sänkning av produktionspriserna. Det är just under denna period som uppsplittringen av varan i själva varan och pengar *utsträcks* till det yttersta, och leder till ett oundvikligt prisfall.

Kapitalistisk produktion är produktion för profit. Det avgörande kriteriet för den kapitalistiska ekonomins verkliga tillstånd är hur den genomsnittliga profitkvoten varierar.¹³

Den långsiktiga tendensen är att den genomsnittliga profitkvoten sjunker. Men det visar sig inte på

10 Keynes, *op cit*, s 317.

11 G von Haberler, *Prospérité et Dépression*, s 154-5.

12 Detta leder till ett fenomen av oundvikliga cykliska fluktuationer som är känt som ”spindelvävsteomet”. Se Alvin H Hansen, *Business Cycles and National Income*, s 50; Hans Roth, *Die Uebergerzeugung in der Welthandelsware Kaffee*, s 104-5; Richard B Tennant, *The American Cigarette Industry*, s 192-4, etc.

13 Ett stort antal författare accepterar detta synsätt som självklart, till exempel Aftalion, W C Mitchell, Keynes, Schumpeter, Hansen och Guitton. (A Aftalion, *Crises périodiques*, bd I, s 359-64; W C Mitchell, *Business Cycles and Unemployment*, s 10-11; Keynes, *op cit*; Schumpeter, *op cit*, bd I, s 4; Hansen, *op cit*, s 564; Guitton, *op cit*, s 321.) Men för att bli den marginalistiska skolans terminologi trogen gör sig Haberler, i sitt i övrigt så klarsynta verk om de ekonomiska cyklerna, skyldig till följande ogärning: ”Variationer i profiterna (eller förlusterna) betraktas ofta som de ekonomiska cyklernas barometer. Men det förefaller inte berättigat att placera denna faktor på samma nivå som de tre grundläggande kriterier som nämnts ovan. Termen ’profit’ är vag och tvetydig(!)... Den är en kombination av räntor, arrenden, monopolprofiter, etc. I dogmatisk mening är profiter en del av nationalinkomsten, och innefattas under denna rubrik i ’realinkomsten’. Avsaknad av profit (eller förluster) i ordets strikta mening är själva kärnan i det ekonomiska systemets perfekta jämvikt(!).” (Von Haberler, *op cit*, s 298.) Vi är beredda att slå vad om att varenda affärsman skulle kunna förklara för herr von Haberler att hans ”lära” står i motsättning till verkligheten... Man bör dessutom anmärka att Gayer, Rostow och Schwartz (A D Gayer, W W Rostow och A J Schwartz, *Growth and Fluctuation of the British Economy*, s 557) empiriskt har bekräftat att textilindustrins cykliska fluktuationer i början av 1800-talet sammanfaller med profitkvotens cykliska fluktuationer.

ett rätlinjigt sätt. Den visar sig bara genom periodiska justeringar och ökningar, i en *cyklisk* rörelse, vars primära ursprung vi just har visat. De viktigaste faserna i denna cykliska rörelse kan i korthet karakteriseras med hjälp av förändringar i den genomsnittliga profitkvoten:

(a) *Ekonomisk återhämtning*: Under en viss period har en del av produktionskapaciteten inte blivit utnyttjad, de tidigare ackumulerade lagren är avyttrade, och efterfrågan på varor överstiger det nya utbudet. Priser och profiler börjar återigen stiga. Vissa av de fabriker som har stängts öppnar på nytt av samma skäl, vilket uppmuntrar kapitalisterna att öka investeringarna – ty när efterfrågan är större än utbudet, så innebär det att *mindre* samhälleligt arbete är kristalliserat i varorna på marknaden än vad som är samhälleligt nödvändigt. Det betyder att dessa varors totalvärde med lätthet finner sin motsvarighet på marknaden. De fabriker som arbetar med en högre produktivitet än genomsnittet kommer att realisera en betydande superprofit: de mindre produktiva företag som fortfarande överlever efter krisen kommer att realisera genomsnittsprofiten. Varornas cirkulationsperiod blir kortare, de flesta företag producerar på beställning. Glappet mellan tidpunkten för inköp och tidpunkten för betalning är mycket kort.¹⁴

(b) *Boom och framgång*. Allt tillgängligt kapital strömmar in i produktionen och handeln för att dra fördel av den ökade genomsnittliga profitkvoten.¹⁵ Investeringarna ökar snabbt. Under en hel period är det upprättandet av nya företag och modernisering av de existerande fabriker som leder till att den ekonomiska aktiviteten expanderar: ”industrin är industrins bästa kund”. De nystartade företagen höjer den genomsnittliga produktivitetsnivån betydligt över det tidigare genomsnittet, men så länge efterfrågan är större än utbudet fortsätter priserna att stiga, och den genomsnittliga profitkvoten ligger kvar på en hög nivå. De modernaste fabriker håvar in enorma superprofiter, vilket stimulerar nya investeringar och utvecklar krediter, spekulation etc.

(c) *Överproduktion och nedgång*. Allteftersom de nya investeringarna ökar samhällets totala produktion, och därmed den mängd varor som kastas ut på marknaden, så förändras förhållandena mellan utbud och efterfrågan, till en början omärkligt men sedan allt tydligare. Nu visar det sig att vissa varor som har producerats under de minst gynnsamma produktivitetsförhållandena i själva verket innehåller ur samhällelig synvinkel *förslösad* arbetstid. Dessa varor är inte möjliga att sälja till sina produktionspriser. Men tack vare kreditsystemets expansion fortsätter under en period fabriker där dessa ogynnsamma förhållanden existerar ändå att producera – *det vill säga slösa med samhällelig arbetstid* – och det återspeglar sig i att man bygger upp lager, varornas cirkulationstid förlängs, det blir en allt större skillnad mellan utbud och efterfrågan, etc. I ett visst ögonblick går det inte längre att överbrygga detta glapp med krediter. Priser och profiler kollapsar. Många kapitalister ruinerar. De företag som arbetar med alltför låg produktivitet¹⁶ måste läggas ner.

14 Vi lämnar för tillfället åt sidan många av de faktorer som ingår i den cykliska rörelsen, och som vi tar itu med senare. Framför allt måste man inse profitkvotens *grundläggande* mekanism, som ligger bakom den cykliska rörelsen.

15 Det är alltså inte fel, att som Aftalion och Pigou tala om ”misstag av alltför optimistiska företagare”. Men man måste inse att detta är ”misstag” (överinvesteringar) ur *social* synvinkel. Ur den *privata* företagarens synvinkel är det logiskt att försöka öka produktionen och försäljningen så mycket som möjligt *vid den tidpunkt då profiterna är som högst*. Alla hoppas att just han kommer att överleva det efterföljande prisfallet, att det bara kommer att drabba andra. Och är det i själva verket inte de modernaste fabriker som klarar krisen bäst? ”Problemet verkar inte så mycket vara att affärsmän misstar sig om sina intressen... som att deras verkliga intressen är att göra just de saker som förorsakar cykeln, så länge de handlar som individuella affärsmän eller representanter för individuella affärsintressen.” (J M Clark, som citeras i Hansen, *op cit.*)

Natalja Moszkowska förstår inte varför dessa ”bedömningsmissar” sammanträffar periodiskt. Varför gör alla samma misstag? (Natalja Moszkowska, *Zur Kritik Moderner Krisentheorien*, s 62.) Kanske därför att konkurrensen tvingar alla företagare att försöka få högsta möjliga profit? Är inte det en levande illustration av motsättningen mellan produktionens *samhälleliga* karaktär och tillägnandets *privata* karaktär (jakten på privat profit) under kapitalismen?

16 Schumpeter, *op cit*, bd I, s 148.

(d) *Kris och depression*. Prisfallet leder till att produktionen från och med nu bara är vinstgivande i de företag som arbetar under de mest gynnsamma produktionsförhållandena. De bolag som realiserade superprofiter måste nu nöja sig med en genomsnittlig profit. I själva verket upprättas på så sätt en ny genomsnittlig profitnivå som motsvarar kapitalets nya organiska sammansättning. Men genom att många fabriker går i konkurs och slår igen, innebär krisen på samma gång att en mängd maskiner, fast kapital, förstörs. I och med priset minskar också kapitalet i form av bytesvärde i värde, och det totala värdet på samhällets kapital minskar. Den mindre mängd kapital som lämnas kvar efter denna förstörelse kan enklare användas. Det kan med lätthet investeras under villkor som gör det möjligt att återigen öka den genomsnittliga profitkvoten, så fort ekonomin återhämtar sig.

Kapitalets cykliska rörelse är alltså inget annat än den mekanism genom vilken den genomsnittliga profitkvotens fallande tendens förverkligas. På samma gång är det systemets reaktion på detta fall, genom att minska kapitalets värde under kriser. Kriserna gör det möjligt att periodiskt anpassa den mängd arbete som faktiskt läggs ner på att producera varor till den mängd som är *samhälleligt nödvändig*, avpassa varornas individuella värde till deras samhälleligt bestämda värde, och anpassa det värde som finns i varorna till den genomsnittliga profitkvoten. Eftersom den kapitalistiska produktionen inte är medvetet planerad och organiserad, så sker dessa justeringar inte *a priori* utan först *a posteriori*. Av denna anledning behövs det våldsamma chocker, förstörelse av tusentals liv och oerhörda mängder av värden och skapade rikedomar.

Den kapitalistiska cykelns inre logik

Motsättningen mellan bruksvärde och bytesvärde, motsättningen mellan varan och dess pengaekvivalent, ger bara en *allmän möjlighet* till kapitalistiska överproduktionskriser. De förklarar inte varför, eller under vilka specifika förhållanden dessa kriser följer efter varandra på ett periodiskt sätt. Variationerna i profitkvoten visar den ekonomiska cykelns inre mekanism. De förklarar dess övergripande betydelse för att periodiskt justera den kapitalistiska reproduktionens jämviktsförhållanden. Men de avslöjar inte krisernas "konkreta orsaker". Dessa faktorer kan särskiljas från krisens orsaker i strikt mening, genom att i den aristoteliska logikens anda, och som ekonomen G von Haberler gör, ställa orsakerna *sine qua non* – utan vilka det inte skulle bli några kriser – mot orsakerna *pre quam* – som förklarar de omedelbara skälen till varför kriser bryter ut. För att kunna analysera de senare krävs det en konkret analys av den kapitalistiska produktionens samtliga delar.

För att det ska kunna ske en kontinuerligt utökad reproduktion måste de *jämviktsförhållanden* som påvisats i kapitel 10 ständigt reproduceras. Den mängd konsumtionsvaror som köps av de arbetare och kapitalister vilka är sysselsatta med produktionen av produktionsmedel måste vara lika med den mängd produktionsmedel som inhandlas av de kapitalister som producerar konsumtionsvaror (inbegripet i båda kategorierna de inköp som behövs för att kunna öka produktionen). En konstant reproduktion av dessa jämviktsförhållanden kräver således en *proportionell utveckling* av produktionens två sektorer. Att kriser uppträder periodiskt kan bara förklaras med att denna proportionalitet periodiskt avbryts, eller med andra ord av en *ojämn utveckling* av dessa två sektorer.

Men hittills har vi inte lämnat definitionernas, det vill säga tautologins, område. Att säga att periodiska kriser uppstår på grund av bristande proportion mellan produktionens två sektorer är som att säga att opium får dig att somna på grund av att det har sömngivande egenskaper. Krisen är ett *uttryck* för denna disproportionalitet. Men för att det ska kunna betraktas som *inneboende* i den kapitalistiska utvecklingen, så måste vi visa varför denna utveckling *periodiskt och med nödvändighet* ger upphov till en sådan disproportionalitet.

Kapitalistisk produktion är produktion för profit. Den periodiska bristen på proportion mellan

produktionsmedelsektorns och konsumtionsvarusektorns utveckling måste knytas till periodiska skillnader mellan de två sfärernas profitkvoter. Orsakerna till dessa periodiska skillnader beror på att kapitalismens grundläggande motsättning visar sig på olika sätt i de två sektorerna. Under den ekonomiska cykelns på varandra följande faser får vi följande bild:

(a) *Depressionen*. Under en hel period har det byggts upp lager, som det tar tid att bli av med, eftersom arbetslösheten har gjort att de inkomster som är tillgängliga för att köpa konsumtionsvaror har minskat kraftigt. När krisen bröt ut gick all investeringsaktivitet ned kraftigt.¹⁷ Eftersom många företag samtidigt har tvingats använda de fonder som skulle ha använts för att förnya det fasta kapitalet till andra syften, så sjunker företagets aktivitet inom produktionsmedelsektorn avsevärt.¹⁸ Även produktionen av konsumtionsvaror sjunker i betydande omfattning, men inte lika mycket.¹⁹ Inte ens arbetslösa slutar att äta, och inköpen av förbrukningsvaror går inte att skjuta upp till imorgon. Och trots att arbetarnas löner har minskat, så har denna minskning blivit mindre än prisfallet sedan början av krisen.²⁰ Vad gäller inköpen av delvis varaktiga konsumtionsvaror, så minskar de mindre än inköpen av kapitalvaror. Och försäljningen av de senare minskar visserligen kraftigt, men säljer trots det ändå lättare än produktionsmedel.²¹ Under depressionsperioden kan vi således inom produktionen se början till en bristande proportion mellan de två sektorerna, som i och med inledningen av den ekonomiska återhämtningen kommer att sprida sig till priser och profiler.

(b) *Övergång till ekonomisk återhämtning*. Så länge den ekonomiska depressionen varar ligger den industriella aktiviteten kvar på en abnormt låg nivå. När profitkvoten är mycket låg hjälper det inte med en minskning av räntekostnaderna för att återuppliva investeringarna.²² Men själva logiken i stagnationen ger upphov till de faktorer som leder till en återhämtning. Den minskade produktionen gör att man allt eftersom kan bli av med lagren, och tack vare det kan konsumtionsvarusektorn, vars försäljning inte har minskat så mycket, öka sin aktivitet lite grann. Priserna på deras varor slutar att falla, även om de inte genast börjar öka. Men det räcker att de är stabila under en period för att företagen inom dessa sektorer ska börja fundera på att byta ut sin utrustning.²³

Allting uppmuntrar till detta. Priserna på råvaror och utrustning är ovanligt låga, och det är därför lönsamt att nyanskaffa utrustning vid denna tidpunkt. På grund av trycket från arbetslösheten är lönerna fortfarande låga, även sedan priserna har stabiliserats. De låga lönerna uppmuntrar också till en utökad produktion, eftersom de ger löfte om högre profiler.²⁴

I och med att investeringarna har upphört eller minskat under en hel period, så har det blivit möjligt att ackumulera penningmedel som är nödvändiga för att skriva av det fasta kapitalet. Dessa pengar, som först samlats på hög, börjar hitta tillbaka till bankerna för att få ränta, som visserligen fortfarande är måttlig men under en depressionsperiod ändå inte försumbar.²⁵ Avsaknaden av investeringar minskar efterfrågan på pengar betydligt, varför den genomsnittliga räntenivån faller

17 Von Haberler, *op cit*, s 414.

18 Keynes, *op cit*.

19 Von Haberler, *op cit*, s 32, 154-5; Abramowitz, *Inventories and Business Cycles*, s 360-9.

20 Schumpeter, *op cit*, bd II, s 576-7.

21 W C Mitchell, *What Happens During Business Cycles?*, s 106, 116-7.

22 Von Haberler, *op cit*, s 429.

23 *Ibid*, s 378.

24 Spiethoff, i von Haberler, *op cit*, s 90.

25 Keynes, *op cit*; von Haberler, *op cit*, s 442. Wojtinskij (*Conséquences sociales de la crise*, s 72-3) noterade att den totala mängd pengar som sattes in på bank 1932 ökade, jämfört med nivån den 31 december 1929 till: 129 i Storbritannien, 137 i Tyskland, 140 i Holland, 140 i USA, 142 i Italien, 143 i Japan, 148 i Schweiz, 166 i Sverige, 193 i Frankrike, 192 i Belgien etc. Till dessa summor, och de mängder som låg i bankfack, måste man lägga de avsevärda summor som samlades på hög. (Jan Tinbergen, *Les Cycles économiques aux Etats-Unis*, s 105.)

under en depressionsperiod:²⁶ vilket är ytterligare en anledning för kapitalisterna inom konsumtionsvarusektorn att mot slutet av denna period genomföra investeringar på kredit. Slutligen uppmuntrar den fortfarande låga profitkvoten dem att söka efter och införa nya produktionsmetoder som sedan avslutningen av boomen har ackumulerats utan att kunna tillämpas. (Se Keynes och Hansen, liksom Aftalion, Pigou, Schumpeter och ett stort antal andra författare.)²⁷

De därav orsakade minskade produktionskostnaderna gör det möjligt att öka profitkvoten även med de existerande marknadspriserna. På detta sätt inleds på nytt investeringarna inom konsumtionsvarusektorn, vilket medför en ekonomisk återhämtning.²⁸

(c) *Ekonomisk återhämtning*. De beställningar på utrustning till konsumtionsvarusektorn som ökar genom själva depressionens inre logik, gör det i sin tur möjligt med en återhämtning i flera av de sektorer som tillverkar produktionsmedel. Denna återhämtning minskar arbetslösheten, ökar den tillgängliga köpkraften och ökar försäljningen av konsumtionsvaror, vilket i sin tur stimulerar en ny våg av investeringar. *Multiplikatorprincipen* gör sig gällande.²⁹

Den förklarar hur en första investering kan öka den totala slutliga inkomsten med en summa som överstiger värdet på investeringen. Den förklarar likaså att en enskild investering kan ge upphov till en eller flera vågor av investeringar som stimuleras på detta sätt.³⁰ Statistiker har försökt räkna ut multiplikatorns storlek i de utvecklade ländernas industri mellan 1919-1933, och de beräknar den till mellan 2 och 3 (beräkningar av Kalecki och Muznets).³¹ Men denna statistik måste tas med en nya salt. Hursomhelst kan den inte tillämpas på en hel historisk epok.³²

Låt oss nu se vad som händer med profitkvoten. Tillverkningen av produktionsmedel är mycket mindre flexibel än den av konsumtionsvaror. För att tillgodose bomullsspinneriernas efterfrågan på spolar måste man gräva djupt i lagren av stål och kol, öka produktionen av dessa råvaror när lagren tar slut, använda de maskiner som används för att tillverka maskiner i full utsträckning, eller bygga dem först av allt om det inte finns fler reserver av produktionskapacitet. Så fort återhämtningen har kommit igång uppstår alltså ett glapp mellan beställningarna av fast kapital och leveranserna av det. Under detta glapp rasar *konkurrensen* mellan företagen, som kämpar för att få tag på de maskiner och råvaror som redan finns ute på marknaden. Priserna på dessa varor kommer således att öka mer än priserna på konsumtionsvaror, och denna skillnad skapar en motsvarande skillnad mellan profitkvoten i de två sektorerna.³³ Disproportionaliteten mellan de två sektorerna flyttar sålunda från produktionssfären till pris- och profitsfären.

Dessutom återhämtar sig profitkvoten överallt. Medan priserna börjar stiga så fort överskottslagren har skingrats, så ökar inte lönerna alls, eller mycket lite, under början av återhämtningen, på grund av det tryck som arbetslösheten utövar på arbetsmarknaden. De fabriker som inte arbetade med full

26 Schumpeter, *op cit*, bd II, s 637.

27 Hansen, *op cit*, s 60; Keynes, *op cit*.

28 Underkonsumtionsteoretiker som Natalja Moszkowska och Léon Sartre (Moszkowska, *op cit*, s 62; L Sartre, *Esquisse d'une théorie marxiste de crises périodiques*, s 101) menar att detta sätt att beskriva hur den ekonomiska återhämtningen går till är att undvika frågan. Genom att anta att majoriteten av företag förnyar sitt fasta kapital samtidigt, istället för att förutsätta att det sker jämnt utspritt varje år, menar de att vi *förutsätter* att cyklerna existerar, det vill säga att vi börjar med det vi senare ska bevisa. På denna invändning svarar vi: (a) det räcker att starta från en *första cykel* – som till exempel drevs av det första införandet i stor skala av ångdrivna maskiner inom den engelska textilindustrin – för att se att denna invändning är historiskt ogiltig; och (b) vi betraktar inte detta förnyande av fast kapital som ”orsak” till cykeln, utan bara en lämplig utgångspunkt för vår framställning.

29 Hansen, *op cit*, s 145.

30 *Ibid*, s 173.

31 R Eckert, *Les Théories modernes de l'expansion économique*, s 35.

32 J R Hicks, *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*, s 108.

33 Schumpeter, *op cit*, bd II, s 400.

kapacitet under depressionen börjar samtidigt återanställa arbetare utan att först förändra sin maskinpark. Alltså minskar tillfälligt den organiska sammansättningen på deras kapital, varvid profitkvoten ökar. Genom att varornas cirkulationstid minskar så ökar antalet produktionscykler per år, vilket verkar i samma riktning.

Eftersom utbyggnaden av produktionen till en början är långsam, så ligger efterfrågan på kapital kvar på en nivå som är lägre än utbudet, vilket innebär att räntenivån förblir mycket låg. I och med att räntenivån är låg samtidigt som profitkvoten ökar, så ökar företagens profiter, vilket också förklarar tendensen bland företagen att förnya sitt fasta kapital och investera en allt större del av profiterna under detta skede av cykeln.³⁴

Investeringar i en ny fabrik kan, genom själva sin karaktär, inte genomföras i små etapper. Om man antar att produktionen ökar konstant, så kan inte ett enskilt företag förändra sin fasta egendom i motsvarande konstanta takt, och om våra data är det minsta tillförlitliga verkar det som om de kapacitetsökningar som [i England under första hälften av 1800-talet] kunde ha att göra med den långsamt ökade produktionsvolymen, tenderade att till största delen äga rum under några år varje decennium.³⁵

(d) *Boom, välstånd.* Den bristande jämvikt mellan priser och profitkvoter som uppträder inom de två sektorerna under början av den ekonomiska återhämtningen, omvandlas nu till en disproportionalitet mellan hur snabbt deras produktion ökar, som är rakt motsatt den som skedde under depressionen. Till en början kommer det tillgängliga kapitalet att föredra att strömma mot produktionsmedelsektorn, där profitkvoten är högre. Dessutom börjar *acceleratorprincipen* att verka.³⁶ Vi vet att en mycket begränsad del av det fasta kapitalet slits ut och förnyas under varje produktionscykel. Denna del bestäms av det fasta kapitalets relativt långa livslängd.

Låt oss anta att dess genomsnittsalder är 10 år. Det innebär att värdet av den totala produktionen under en cykel på 1 år bara innehåller 10% av värdet på det fasta kapital som står till samhällets förfogande. Om vi antar att värdet på den årliga produktionen är 1.500 (miljoner), vara 500 utgör värdet på det fasta kapital som har använts, så innebär det att det existerar ett lager av fast kapital till ett värde av 5.000. Om allt existerande fast kapital redan utnyttjas fullt ut i produktionen av 1.500, så måste man för att öka produktionen från 1.500 till 1.800 (eller öka den allmänna efterfrågan i samma storleksordning) införa nytt fast kapital till ett värde av 1.000 (och inte 100), varav 10% eller 100 kommer att vara inbakat i värdet på den extra produktionen av 300. En produktionsökning på 20% kräver alltså att den aktuella produktionen av fast kapital *tre-dubblas*. Tillverkningen av utrustning till industrin, produktionsmedelsektorn, upplever ett utbrott av vanvettig aktivitet. Produktionen inom denna sektor ökar mycket mer påtagligt än inom konsumtionsvarusektorn.³⁷

Denna febrila utveckling inom produktionsmedelsektorn sätter ånyo igång multiplikatorprincipen och gör det möjligt att suga upp större delen av de arbetslösa arbetarna. Det ökar återigen den köpkraft som är tillgänglig för konsumtionsvaror och orsakar till och med en tillfällig brist på dessa varor, vilket än en gång stimulerar investeringar och inköp av fast kapital inom denna sektor. Full sysselsättning uppstår. Lönerna börjar öka, om än inte lika snabbt som priserna, och av denna orsak fortsätter mervärdekvoten att öka. I själva verket sjunker eller stagnerar reallönerna under

34 Keynes och andra författare talar om ökningen av "kapitalets värde i förhållande till dess kostnad". Det betyder att de inkomster man förväntar sig av inköpet av produktionsmedel är större än kostnaderna att köpa (eller ersätta) dem. Ju större denna skillnad är i jämförelse med räntan, desto gynnsammare är investeringsvillkoren. (Hansen, *op cit*, s 123-4.) Hela detta resonemang leder till samma slutsatser som vi just har presenterat.

35 Hayer, Rostow and Schwartz, *op cit*, s 554.

36 Hansen, *op cit*, s 182-3.

37 Hansen, *op cit*, s 60; G von Haberler, *op cit*, s 316-7.

inledningen av boomen.³⁸

Eftersom utbudet i båda sektorerna är mindre än efterfrågan, realiserar företagen med högst produktivitetsnivå enorma superprofiter. I allmänhet gynnar den höga profitkvoten en våldsam aktivitet på investerings-, spekulations- och kreditområdet. Det kapital som lagrats under depressionen sugts successivt upp i ekonomisk aktivitet, och följaktligen börjar räntorna hämta sig. Men bankerna är särskilt beredvilliga att ge cirkulationskrediter eftersom många företag arbetar på beställning, det vill säga med garanterad avsättning. Alltså stannar diskontoräntan på en jämförelsevis låg nivå.

Ju mer de företag som tillverkar produktionsmedel är färdiga med att förnya sin utrustning och börjar fullborda de beställningar som samlats ihop, desto mer ökar mekaniseringen (och följaktligen produktionen) inom konsumtionsvarusektorn. Vid en viss profit blir den tillräcklig för att möta den ökade efterfrågan som den fulla sysselsättningen orsakade. Vid denna tidpunkt skulle man kunna anta att dessa företag successivt skulle börja minska sina beställningar av produktionsmedel. Men de tidigare beställningarna av dessa varor har just blivit klara. *Dröjsmålet* mellan den tidpunkt då beställningen görs och det ögonblick då den blir färdig spelar en viktig roll för att förbereda krisen (se Aftalion, Tinbergen, Frisch om cykeln inom varvsektorn, Kalecki, Hansen, etc.)

Här når alltså cykeln sin första kritiska punkt. De industrier som tillverkar konsumtionsvaror borde nu stoppa all ökning av produktionen, och till och med börja minska den. Men en sådan "rationell" inställning från deras sida är omöjlig, och det inte bara på grund av produktionsanarkin som medför att alla företag väntar på att konkurrenterna ska lämna plats för dem, och hoppas att de själva ska få maximala profiter med maximal försäljning och produktion. Ett så rationellt beteende är också uteslutet i och med att man måste producera för profit. Företagen har just skaffat sig nya maskiner. En minskad produktion skulle leda till att man tvingades lägga högre avskrivningar på den pågående produktionen. Därmed skulle profitkvoten minska. I och med att man har uppnått full sysselsättning har lönerna ökat. Därmed finns det en risk att mervärdekvoten och profitkvoten kommer att falla, och denna risk försöker kapitalisterna undvika med hjälp av rationaliseringar, ett mer intensivt utnyttjande av produktionsapparaten och ökade ansträngningar från producenternas sida, vilket allt sammantaget innebär en ökad produktion.³⁹ Den gradvisa återhämtningen av räntorna minskar också företagarnas profitkvoter. Den ökade mängd profiter som krävs för att undvika denna minskade kvot förutsätter också det en ökad produktion.⁴⁰

Slutligen får man inte glömma bort att det är mycket svårt för konsumtionsvarusektorns kapitalister att veta exakt när man har uppnått jämvikten mellan utbud och efterfrågan på deras produkter.

När man når denna punkt är få personer medvetna om detta faktum, ty den varuvolym som erbjuds till försäljning anger vare sig den stora mängd som håller på att produceras eller det osynliga utbud som ligger i händerna på spekulanter... Med anledning av den tid det tar att tillverka varor och få ut dem i affärerna känner marknaden inte av de fullständiga effekterna av den maximala produktiviteten förrän flera månader efter att man nått detta stadium. Produktionen fortsätter därför på en hög nivå, och som ett resultat av tidigare tagna lån fortsätter mängden varor som kommer ut på marknaden att öka... Men eftersom det finns en gräns på hur mycket bankkrediterna kan öka, så kommer det en tidpunkt då inte lika mycket av de pengar som bankerna förskottar till producenterna når konsumenterna.⁴¹

När den totala summan av den köpkraft som är tillgänglig för konsumtionsvaror redan har slutat att

38 Schumpeter, *op cit*, bd II, s 576-7.

39 Hansen, *op cit*, s 125.

40 Von Haberler, *op cit*, s 404.

41 W T Foster och W Catchings, *Money*, s 274.

öka, så kan ändå en avsevärd del av den pågående produktionen säljas: affärsinnehavarna och företagen i mellanleden måste fylla på sina lager som tömdes mot slutet av depressionen och under återhämtningen och boomen.⁴² Den ökade försäljningen uppmuntrar industriägarna att göra en ny produktionsökning, som således åtminstone till en början kan sammanfalla med en stagnation eller till och med liten minskning av konsumtionen.

(e) *Nedgång, svängning mot depression.* Den obalans mellan produktionsmedelsektorn och konsumtionsvarusektorn som till en början visar sig inom priser och profitkvoter, sprider sig alltså mer och mer till produktionssfären och därefter till efterfrågan, försäljning och marknaderna. Eftersom man uppnått full sysselsättning ökar inte längre den totala köpkraftsmängden för konsumtionsvaror, eller i bästa fall mycket litet.⁴³ Å andra sidan fortsätter produktionen av dessa varor att öka under en hel period, av de orsaker som angivits ovan. ”Det finns en antydning här att de ackumulerade finansiella svårigheterna åtföljs (och kanske delvis orsakas) av en långsammare tillväxt av distributionen [eller rättare sagt försäljningen, EM] till konsumenterna, samtidigt som den fysiska produktionen ökar snabbare.”⁴⁴ Lagren börjar således växa, först i det sista ledet (detaljhandeln), sedan i mellanleden och slutligen i själva industriföretagen.

Allteftersom lagren blir allt större gör industriägarna och handelsmännen som drabbas av det motstånd mot omedelbara prissänkningar, som för dem skulle innebära ett minskat värde på lagren, det vill säga betydande förluster. De ansöker därför i allt större utsträckning hos bankerna om cirkulationskrediter. Bankerna, som redan har givit betydande krediter till företagen inom denna sektor, väntar så länge som möjligt med att vägra dem krediter, eftersom det skulle riskera att försätta företagen i konkurs och därmed leda till att bankerna förlorar det kapital man redan har lånat ut. Det uppstår således en ordentlig kreditinflation, farliga spänningar i hela systemet, tillsammans med en mängd olika spekulationsfenomen och rena och skära bedrägerier, som blomstrar under den atmosfär av boom som råder. Dessa spänningar på den finansiella marknaden uppstår just innan konjunktursvängningen, och kännetecknas av en kraftig uppgång av räntorna.⁴⁵

Företagarna tvingas vänta med att genomföra sina pågående investeringsprojekt allt längre. De måste använda en del av de pengar som var ämnade för dessa investeringar som cirkulerande kapital. Deras beställningar av produktionsmedel minskar således alltmer, medan produktionen stagnerar eller börjar minska inom konsumtionsvarusektorn. Produktionen av konsumtionsvaror når alltså sin höjdpunkt, stagnerar eller börjar till och med minska innan samma fenomen uppträder inom produktionsmedelsektorn.⁴⁶

Vi har nu nått den andra kritiska punkten i cykeln. Företagen inom produktionsmedelsektorn skaffade sig i början av cykeln nya maskiner för att kunna möta beställningarna av *ökat* fast kapital

42 I början av boomen och innan acceleratorprincipen har börjat verka ordentligt, fyller företag och affärer ofta på sina lager, och när det inte följs av en motsvarande försäljningsökning till allmänheten, så kan det medföra att de snabbt gör sig av med lagren och under tiden begränsar sina inköp. Det förklarar förekomsten av mindre recessioner mitt under en ekonomisk cykel. Det påvisades först av ekonomen Kitchin (Eckert, *op cit*, s 12) och är också känt som *lagerrecessioner* (Abramowitz, *op cit*, s 498; Metzler, ”Business Cycles and the Modern Theory of Employment”, i *American Economic Review*, juni 1946).

43 Detta ska förstås i verkliga och inte penningstermer. Genom inflationen kan de nominella lönerna givetvis öka, men denna ökning äts till största delen upp av de ökade levnadsomkostnaderna. Det är sant att varje ny produktionsökning under denna period leder till ökade reallöner (övertid etc) som minskar profitkvoten. På boomens höjdpunkt tenderar samtidigt mervärdekvoten att minska, den genomsnittliga produktionen per arbetare tenderar att minska, speciellt på grund av att oerfarna arbetare anställs, och även av följande fenomen: ”Man kan inte förneka att arbetsresultatet i många företag har minskat sedan man överträffade den fulla sysselsättningen, beroende på arbetsstyrkans rörlighet, frånvaro och bristande noggrannhet. (*Die Welt*, 22 oktober 1960.)

44 W C Mitchell, *What Happens During Business Cycles?*, s 302-3 (se även s 32, 40); Hansen, *op cit*, s 82-3.

45 W C Mitchell, *op cit*, s 161 m fl.

46 *Ibid*, s 32, 34, 41.

från konsumtionsvarusektorn. Det räcker att denna ökning stannar upp för att det ska uppstå överproduktionsfenomen inom produktionsmedelsektorn, för att industrierna inom denna sektor ska börja arbeta under sin maximala kapacitet. Dessutom leder en *minskad ökningstakt* av investeringarna till samma resultat:

Produktionsrytmen i de industrier som tillverkar maskiner styrs av *ökningen* av produktionen i de industrier som tillverkar konsumtionsvaror. Om den slutar att öka så förlorar den förra en del av sina marknader, och de tvingas skära ner sin verksamhet även om de skulle kunna skaffa de medel som behövs för att upprätthålla den tidigare nivån.⁴⁷

Även företagen i denna sektor har nyligen gjort stora investeringar, och har således betydande mängder kapital att skriva av. De arbetar i mycket större utsträckning än företagen i den andra sektorn med lånat kapital, eftersom det är till dem som det tillgängliga kapitalet främst har strömmat, ditlockat av den högre profitkvoten. Den ränteökning som äger rum på grund av den allt större brist som märks på kapitalmarknaden⁴⁸ kommer sålunda att drabba dem hårdare än företagen inom konsumtionsvarusektorn. Det kommer att kännas särskilt hårt eftersom profitkvoten ungefär vid samma tidpunkt kommer att tendera att sjunka, på grund av de ökande driftskostnaderna, de ökande lönerna (overtid etc), ökande slöseri, etc.⁴⁹

Med hänsyn till de allt mer tomma orderböckerna tvingas dessa företag själva i sin tur minska produktionen, avskeda en del av sina anställda och vidta andra ekonomiska åtgärder. Men det innebär att den mängd köpkraft som denna sektor distribuerar har en tendens att minska. Vad konsumtionsvaror beträffar innebär det en verklig nedgång av efterfrågan, en ny tillväxt av lagren, ytterligare minskad produktion, ett nytt fall för profitkvoten.

Vid en viss punkt under denna allt större minskning kommer obalansen med nödvändighet att sprida sig till den sista fasen, krediterna. Efterfrågan på cirkulationskrediter ökar överallt. Men utbudet av valuta minskar eftersom skillnaden mellan profitkvoten och räntenivån försvinner. I och med de växande lagren och den stagnerande försäljningen har företagen dessutom ständigt brist på reda pengar, de tar ut sina banktillgodohavanden och säljer sina egendomar och säkerheter, etc.⁵⁰

Slutligen har alla de reserver som samlats under den tidigare stagnationsperioden sugits upp under den febrila verksamheten under boomen. Under en sådan process är det alltså oundvikligt att ojämlikheten mellan efterfrågan på och utbud av valuta i viss utsträckning kommer att orsaka stopp i kreditsystemets utvidgning. Bankerna vägrar att gå med på fler cirkulationskrediter, utom till en alltmer skandalös ränta. Både räntenivån och diskontoräntan ökar snabbt.⁵¹ Allt fler konkurser äger rum där gäldenärer drar med sig fordringsägare. Snart börjar en lavin. Hundratals företag slår igen och avskedar sina arbetare. För att få tag på de pengar som plötsligt är det enda som kan hjälpa till att undvika den värsta katastrofen tvingas företagen sälja sina lager till vilket pris som helst. Priserna kollapsar, vinsterna försvinner, en ny våg av konkurser sprider sig. Priser, profiter, inkomster, sysselsättning faller till en extremt låg nivå.⁵²

47 Von Haberler, *op cit*, s 416.

48 Denna brist behöver inte nödvändigtvis bero på en verklig brist på kapital. Ofta vägrar kapitalägarna att låna ut det just då, eftersom den fallande profitkvoten innebär en ökande risk för att låntagarna inte är solida.

49 Von Haberler, *op cit*, s 120; W C Mitchell, *What Happens...*, s 132-3.

50 Von Haberler, *op cit*, s 416.

51 Man får inte glömma att ökningen av räntan på lånen till produktion nuförtiden bara har en minimal effekt i de utvecklade kapitalistiska länderna, där företagens självfinansiering dominerar. (Harold G Moulton, *Controlling Factors in Economic Development*, s 306.) Det gäller dock inte cirkulationskrediterna.

52 Kaldor (*Stability and Full Employment*, i Hansen och Clemence, *Readings in Business Cycles and National Income*, s 499-500) ger fyra skäl till varför boomen upphör: ökande ränta, som stoppar investeringarna; fallande profitkvot på grund av ränteökningen; otillräcklig ökning av efterfrågan på konsumtionsvaror; bristen på arbete som ger upphov

Utvidgningen av den kapitalistiska produktionens grund

Vår analys av den kapitalistiska ekonomins cykliska utveckling grundas på de kapitalistiska företagens typiska beteende, som i och med konkurrensens piska försöker göra maximala vinster under hela cykeln, utan att bekymra sig om systemet eller marknaden i sin helhet. Men hur kommer det sig att de periodiskt återkommande kriserna inte får företagen att blir mer försiktiga, det vill säga att begränsa sina investeringar när återhämtningen sker så att man kan undvika överproduktion i slutet av boomen? Hur kommer det sig med andra ord att boomarna alltid är lika febrila och överdrivna som tidigare, och varje gång leder till ett speciellt obehagligt sammanbrott?

Denna fråga är än mer berättigad eftersom de sektorer som är särskilt drabbade av efterfrågefluktuationer under cykeln verkligen lär sig att anpassa sig till dessa svängningar:

Producenter som känner till de återkommande förändringarna i efterfrågan under loppet av de cykliska faserna lär sig att tillgodose... efterfrågetoppen under högkonjunkturen. Industrier som är mer utsatta än andra för sådana fluktuationer... som vi kommer att kalla cykliska industrier, är särskilt benägna att göra det. De kommer att inrätta en produktionskapacitet som bara ska användas fullt ut under en högkonjunktur.⁵³

Det är inte så att ett sådant förutseende från kapitalisternas sida skulle kunna *förhindra* ekonomins cykliska utveckling. Vi har sett att det går att förklara detta cykliska mönster med den periodiska förnyelsen av fast kapital, som bestäms av dess förväntade livslängd. Men frågan är: varför förnyas helt enkelt inte det fasta kapitalet i början av varje återhämtningsfas, och följs av investeringar som i stora drag motsvarar befolkningsökningen under cykeln? Varför sker istället en språngartad utvidgning av produktionskapaciteten, som genom inverkan från acceleratorprincipen orsakar en boom i ordets strikta mening?

Historiskt finns det bara ett svar på denna fråga. Den kapitalistiska ekonomins cykliska utveckling blir särskilt febril genom att ekonomins *grund utvidgas* i början av varje återhämtning, i och med att det plötsligt uppstår *nya marknader* för viktiga delar av industrin, som på så sätt stimulerar produktionsmedelindustrins verksamhet.

Dessa nya marknader kan antingen uppstå som resultatet av att den kapitalistiska produktionen utvidgas geografiskt⁵⁴ (inträngande i icke-kapitalistiska miljöer), att det uppstår nya produktionssektorer (teknologiska framsteg) eller plötsliga förändringar i förhållandet mellan konkurrenter (en mäktig konkurrent försvinner som resultat av krig, teknologisk efterblivenhet, etc). Till detta måste man för 1900-talets del tillägga den roll som statens militärupprustning har fyllt som ersättningsmarknad.

Varje på varandra följande boom i kapitalismens historia kan på detta sätt förklaras som en utvidgning av produktionens grund:

- (a) 1816-25 års cykel. Den brittiska industrin erövrar marknaderna i Latinamerika; byggande av gasverk och kanaler i Storbritannien; industrialiseringen inleds i Belgien.
- (b) 1825-36 års cykel. Ökad brittisk export till Latinamerika och USA; industriell utbyggnad i Belgien, Frankrike och Rhenlandet; inledning av järnvägsbyggandet.
- (c) 1836-47 års cykel. Ökad brittisk export till Asien, i synnerhet Indien och Kina (efter Opiumkriget). Febrilt järnvägsbyggande i hela Västeuropa.

till överkapacitet. Vi har kommenterat tre av dessa fyra faktorer, om än inte i samma ordning som Kaldor. Den fjärde är mycket ovanlig. Den fulla sysselsättningen påverkar framförallt profitkvoten.

⁵³ J Schumpeter, *Business Cycles*, bd I, s 158.

⁵⁴ Gayer, Rostow och Schwartz, *op cit*, s 544; Schumpeter, *op cit*, s 499.

- (d) 1847-57 års cykel. Utvidgning av den amerikanska marknaden efter upptäckten av guldfyndigheter i Kalifornien. Järnvägsbyggande i USA och hela Europa. Upprättande av nya industrier i USA, Tyskland och Frankrike. Första utbredningen av aktiebolag.
- (e) 1857-66 års cykel. Utvidgning av marknaden i Indien och Egypten, speciellt genom utvecklingen av bomullsplantager, för att ersätta amerikanskt bomull som inte längre producerades på grund av det amerikanska inbördeskriget.
- (f) 1866-73 års cykel. Utveckling av järn- och stålindustri i Tyskland, Österrike-Ungern, USA, speciellt stimulerad av krigen 1866 och 1870-71. Enorm järnvägsboom i USA.
- (g) 1873-82 års cykel. Febrilt järnvägsbyggande i USA och Centraleuropa. Ökat skeppsbyggande. Utvidgning av marknaderna i Sydamerika, Kanada och Australien, tack vare mekanisering av jordbruksproduktionen.
- (h) 1882-91 års cykel. En sista stor utbredning av järnvägsbyggandet i USA, Ryssland och Latinamerika (speciellt Argentina). Export av brittiskt och franskt kapital. Utveckling av den afrikanska marknaden.
- (i) 1891-1900 års cykel. Byggande av spårvägar över hela världen; järnvägsbyggande i Ryssland, Afrika, Asien och Latinamerika; export av brittiskt, franskt och tyskt kapital. Utveckling av olje- och elkraftsindustrin.
- (j) 1900-07 års cykel. Utvidgning av järn- och stålindustrin (kapprustning), skeppsbyggande, spårvägar, elkraftverk och telefonnät. Utveckling av marknaderna i Turkiet, Nordafrika och Mellanöstern. En första utveckling av tung industri i Italien. En sista våg av järnvägsbyggande i Afrika och Asien.⁵⁵
- (k) 1907-13 års cykel. Ökad järn- och stålproduktion, rustning och skeppsbyggande. Slut på spårvägsboomen. Utveckling av marknaderna i Mellanöstern.
- (l) 1913-21 års cykel. Febrilt byggande av industrier i USA och Japan, boom inom järn och stål, skeppsbygge, vapenindustrier, boom inom den kemiska industrin i dessa länder, liksom i Tyskland och Storbritannien; en första tillväxt av bilindustrin.
- (m) 1921-29 års cykel. Världsomfattande tillväxt av bil-, gummi-, olje-, verktygs-, el- och kemisk industri. Boom för den amerikanska exporten av kapital, i synnerhet till Tyskland.
- (n) 1929-37 års cykel. Tillväxt av rustningsindustrin, speciellt i Tyskland och Japan. Utveckling av de kinesiska och latinamerikanska marknaderna. En första expansion av flygindustrin.
- (o) 1937-49 års cykel. Utvidgning av rustningsindustrin i USA, Kanada, Australien, Tyskland (fram till 1944) och Storbritannien. Ny uppdelning av världsmarknaden, i synnerhet i Väst- och Östeuropa, Afrika, Latinamerika och Fjärran östern. Utvidgning av flyg-, elektronisk och kemisk industri. Början för atomkraftindustrin. Industrialisering av de underutvecklade länderna.
- (p) 1949-53 års cykel. Utvidgning av vapen- och flygindustrin. Utveckling av atomkraftindustrin. Förnyad utvidgning av Tysklands tunga industri, med inriktning på återuppbyggnadsbehov. Utveckling av den afrikanska marknaden. Fortsatt industrialisering

⁵⁵ I Europa utom Ryssland nådde järnvägsbyggandet sin höjdpunkt mellan 1870-80, då den genomsnittliga årliga ökningen av järnvägslinjerna var 5000 kilometer. I USA nåddes denna höjdpunkt mellan 1880-90, med en årlig genomsnittlig ökning på 11.800 kilometer. Från 1890-1900 och framåt översteg det årliga byggandet i resten av världen det sammanlagda järnvägsbyggandet i Europa och USA, och nådde sin höjdpunkt mellan 1900 och 1908, med ett årligt genomsnitt på 12.031 kilometer. (K Kautsky, *"Finanzkapital und Krisen"*, i *Neue zeit*, bd XXIX, nr 1, s 843-4 (1911)).

av de underutvecklade länderna.

- (q) 1953-58 års cykel. Utvidgning av elektronisk, kemisk (plast) och maskin- (industriell utrustning av olika sort) industrier. Tillverkning av fast kapital för kapprustningen och industrialiseringen av de underutvecklade länderna. Boom inom byggnadsindustrin, expansion av konsumtionsvarusektorn i Europa; första omfattande utvecklingen av automatisering.

Underkonsumtionsteorier

I det ekonomiska tänkandets historia kan man urskilja två stora skolor till hur man kan förklara de kapitalistiska ekonomiska cyklerna: underkonsumtionsskolan och disproportionalitetsskolan. Båda sätter fingret på en grundläggande motsättning i det kapitalistiska produktions sättet, men går vilse genom att isolera denna motsättning från systemets övriga grundläggande drag.

För att förklara periodiska kriser utgår anhängarna till underkonsumtionsteorier från motsättningen mellan tendensen att utveckla produktionen obegränsat och tendensen att begränsa de breda massornas konsumtion, en motsättning som förvisso kännetecknar det kapitalistiska produktions sättet. De periodiska kriserna *visar sig alltså som kriser för realisering av mervärdet*. Massornas otillräckliga köpkraft gör att de inte kan köpa alla de varor som produceras under en speciell period. Mervärdet har visserligen skapats, men det existerar i form av varor som inte går att sälja.

Bland företrädare för denna skola kan man räkna upp förmarxistiska socialister som Owen, Sismondi och Rodbertus, de ryska populisterna, och en rad av Marx' egna lärjungar: Kautsky, Rosa Luxemburg, Lucien Laurat, Fritz Sternberg, Otto Bauer (i sitt sista verk), Natalja Moszkowska, Paul M Sweezy, etc. Bland icke-marxistiska representanter för denna skola kan man nämna Major Douglas, professor Lederer, Foster och Catchings, Hobson och Keynes, jämte några av den senares anhängare, som professor Hamberg.

De mest primitiva försvararna av denna teori ser ursprunget till kriserna i det faktum att arbetarnas löner bara motsvarar en *del* av det nya värde de producerar. De glömmer bort att den andra delen av detta värde motsvarar borgarklassens (de kapitalistiska familjernas och bolagens) köpkraft. Till och med en författare med sådana anspråk på bildning som Fred Oelssner skriver i sitt verk *Die Wirtschaftskrisen*.⁵⁶

Av denna motsättning mellan arbetarens roll som producent av mervärde och hans roll som konsument eller köpare på marknaden följer att marknadens utveckling aldrig(!) kan motsvara produktionens omfattning. Under kapitalistiska [produktions]förhållanden utvecklas efterfrågan alltid(!) långsammare än tillgången.

En tanke som denna förklarar inte varför kriser måste uppstå – det skulle snarare förklara att det skulle vara *permanent* överproduktion, att kapitalismen är omöjlig.

Arbetarna förväntas inte alls köpa alla varor som produceras. Tvärtom innebär det kapitalistiska produktions sättet att en del av dessa varor, nämligen produktionsmedel, *aldrig* köps av arbetarna, utan av kapitalisterna. För att upprätthålla teorin om underkonsumtion måste man visa att förhållandet mellan å ena sidan löner och den del av mervärdet som inte omvandlas till konstant kapital, och å den andra den nationella inkomsten, under det kapitalistiska produktions sättet *nödvändigtvis och periodiskt är lägre* än förhållandet mellan värdet på konsumtionsvarorna och värdet på produktionen i sin helhet. Detta har aldrig kunnat visas på ett övertygande sätt.

⁵⁶ Fred Oelssner, *Die Wirtschaftskrisen*, bd I, s 38.

Även om Rosa Luxemburg⁵⁷ utgår från liknande överväganden, så lyfter hon diskussionen till en nivå som är av större intresse genom att analysera ackumulationens, den utvidgade reproduktionens, ursprung. Utvidgad reproduktion innebär i själva verket att kapitalisterna avlägsnar mer värde från cirkulationen av varor i slutet av kapitalets rotationscykel än vad de har fört in i produktionen. Detta överskott är inget annat än realiserat mervärde!

Så, fortsätter Rosa Luxemburg, både arbetarnas löner (det variabla kapitalet) och ersättningsvärdet för de maskiner och råvaror som använts i produktionen (konstant kapital) *förskotterades* av kapitalisterna. Vad gäller kapitalisternas icke produktiva konsumtion (den del av mervärdet som inte ackumuleras) så betalas det också av kapitalisterna själva. Om alltså hela produktionen skulle köpas av arbetarna och kapitalisterna, då skulle det helt enkelt innebära att kapitalisterna återfick de medel som de själva hade fört in i cirkulationen, och köpte sitt eget mervärde från varandra.

Detta skulle hänga ihop om man betraktade varje enskilt kapitalistiskt företag isolerat. Men för det kapitalistiska samhället i sin helhet verkar denna slutsats absurd. Den kapitalistiska samhällsordningen uppvisar ett ökande välstånd, en ökning av det värde som kapitalistklassen ackumulerar, en ökning som inte kan vara resultatet av ett utbyte mellan kapitalister. Rosa Luxemburg drar därför slutsatsen att realiseringen av mervärdet bara är möjlig i så måtto som icke kapitalistiska marknader står öppna för det kapitalistiska produktionssättet. Hon ser framför allt dessa marknader i köpkraften hos icke kapitalistiska klasser (bönder) i de kapitalistiska länderna och i dessa länders handel med icke kapitalistiska länder.⁵⁸

Förvisso är det historiskt sett så att den kapitalistiska regimen uppstod och utvecklades i en icke kapitalistisk omgivning. Det är inte mindre visst att utvidgningen av dess bas fick en särskilt kraftfull stimulans genom erövringen av ny mark. Men av detta följer *inte* att mervärdet inte kan realiseras om det saknas icke kapitalistiska omgivningar.

Rosa Luxemburgs misstag är att hon behandlar världens kapitalistklass som en helhet, det vill säga *utelämnar konkurrensen*. Det är sant att Marx i sina beräkningar av den genomsnittliga profitkvoten i tredje bandet av *Kapitalet* också utgår från kapitalistklassen i sin helhet, och Rosa citerar triumferande detta stycke för att styrka sin ståndpunkt.⁵⁹ Men hon verkar omedveten om att Marx i sin övergripande plan för *Kapitalet* betonade att *kriser faller utanför "kapitalet taget i sin helhet"; de beror just på det fenomen som han kallar "olika kapital", det vill säga konkurrens*. Det är konkurrensen som avgör kapitalismens hela dynamik, alla dess utvecklingslagar.

Men konkurrens förutsätter utbyte av varor med andra kapitalister. Denna förflyttning av värde inom kapitalistklassen kan mycket väl ligga till grund för "realisering av mervärde". Inom ramen för dessa utbyten mellan kapitalister kan kapitalistklassen "i sin helhet" se sina samlade profiter öka, och *successivt* realiseras genom cirkulationen av en och samma summa pengar.⁶⁰

57 Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals*.

58 På detta svarade Bucharin att handeln med icke kapitalistiska klasser eller länder också är ett utbyte av varor, och därmed ingen ny marknad. Han insåg inte att denna handel kan ta formen av att *icke kapitalistiska inkomster* (t ex halvföodal jordränta) som uppstår ur icke kapitalistiska produktionssätt byts mot kapitalistiska varor, istället för ett utbyte av varor. De är därmed verkligen nya marknader och överföring av värde till borgarklassens förmån. Sternberg tillägger att om man utgår från hypotesen att bara en liten del av konsumtionsvarorna inte går att sälja i ett "rent" kapitalistiskt samhälle, så skulle dessa konsumtionsvaror kunna bytas mot produktionsmedel (råvaror) som importeras från icke kapitalistiska länder, och därmed gynna både realiseringen av mervärde och ackumulationen av kapital. (N Bucharin, *Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals*, s 95-108.)

59 Luxemburg, *op cit*, s 407.

60 Se Marx' intressanta observation i *Grunddragen*: "Det mervärde, som skapats på en punkt, kräver att mervärde skapas på en *annan punkt*, mot vilket det kan utbytas."

Det är den ojämna utvecklingstakten⁶¹ mellan olika länder, olika sektorer och olika företag som är drivkraften bakom de kapitalistiska marknadernas utvidgning, utan att man nödvändigtvis behöver dra in icke kapitalistiska klasser. Det är detta som förklarar varför en utvidgad reproduktion kan fortsätta även utan någon icke-kapitalistisk omgivning, hur realiseringen av mervärdet under dessa förhållanden äger rum genom en betoning av *kapitalets koncentration* på marknaden. I praktiken är utbytet med icke kapitalistiska omgivningar bara en sida av kapitalismens ojämna utveckling.

Kritik av "underkonsumtions"modellerna

Flera författare har med hjälp av siffror försökt ge en mer raffinerad form åt teorin om "underkonsumtion", det vill säga att den yttersta orsaken till kriser är att man inte lyckas realisera mervärdet. Otto Bauer (i sitt sista verk), Léon Sartre, Paul M Sweezy och Fritz Sternberg tillhandahåller de mest intressanta exemplen. Men trots allt lider alla dessa olika matematiska och algebraiska "modeller" av underkonsumtion av en gemensam svaghet. De *kringgår* alltid *frågan* genom att, i sin framställning av problemet, betrakta lösningen som de vill lägga fram som redan bevisad.⁶²

Således grundar Paul M Sweezy⁶³ sin modell genom att utgå från antagandet att en viss ökning i produktionsvärdet av produktionsmedel med nödvändighet åtföljs av en *motsvarande ökad* produktionskapacitet av konsumtionsvaror. Med andra ord: förhållandet värde I/värde II är stabilt medan förhållandet

$$\frac{\text{mervärde ackumulerat i c}}{\text{löner + mervärde som inte ackumulerats i c}}$$

ökar alltmer, och jämsides med det förhållandet mellan

$$\frac{\text{köpkraften i I}}{\text{köpkraften i II}}$$

Om man utgår från detta antagande så kan man givetvis bevisa att det "måste bli" överproduktion av konsumtionsvaror, eftersom det ingår redan i antagandet.

Otto Bauer⁶⁴ för ett liknande resonemang. Han härleder att kriser är oundvikliga ur det faktum att det konstanta kapitalet ackumuleras snabbare än behovet av konstant kapital för att producera de extra konsumtionsvaror som köps av de extra arbetare som anställs under den utvidgade reproduktionen. Det följer logiskt ur användandet av en allt större del av mervärdet. Men Otto Bauers modell förutsätter att samhället bara suger upp nytt konstant kapital *i samma utsträckning* som det ökar sin slutgiltiga konsumtion. Den förutsätter alltså ett *stabilt förhållande* mellan produktionens värde i de två sektorerna – vilket är just det som måste bevisas.

Man bör notera att Otto Bauer är den första marxistiska författare som för in idén om *lager av existerande fast kapital* (total produktionskapacitet) och *teknisk utvecklingstakt* i sin modell. Dessa två idéer har använts i stor omfattning av ny-keynesianerna och den ekonometriska skolan, särskilt Harrod, Domar, Pilvin och Hamberg.⁶⁵

61 Karl Marx, *Teorier om mervärdet*.

62 Samma iakttagelse gäller för övrigt de flesta ekonometriska "modeller" som används för att visa den ena eller andra teorin om cykeln. Mer detaljerade kommentarer finns i kapitel 18, delen om "Ekonometrikerna".

63 Paul M Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, s 181-5.

64 Otto Bauer, *Zwischen zwei Weltkriegen?*, s 51-53, 351-5.

65 Hamberg (*Economic Growth and Instability*, s 55-56 m fl) visar att det finns ett stabilt förhållande mellan ökningen av det existerande fasta kapitalet och den produktionsökning som resulterar av ett fullständigt utnyttjande av det.

Léon Sartre⁶⁶ utgår från antagandet att förhållandet mellan det konstanta kapitalet inom industriproduktionens två huvudsektorer förblir samma. Han härleder detta antagande från en grundläggande hypotes om att mervärdekvoten och ackumulationsgraden är samma inom de två sektorerna. Men han antar samtidigt att efterfrågan på produktionsmedel ökar snabbare än efterfrågan på konsumtionsvaror. Om värde I/värde II är stabilt medan efterfrågan I/efterfrågan II ökar, så är kriser uppenbarligen oundvikliga och tar formen av en överproduktion av konsumtionsvaror.

Det är inte bara att kringgå frågan utan även ett felresonemang. Precis som Sternberg drar Sartre slutsatsen att den kapitalistiska konkurrensen upprätthåller ett konstant förhållande mellan de produktivkrafter som används i de två sektorerna. Det är en mekanisk, ”idyllisk” syn på konkurrensen. Den leder ingalunda till en utjämning av kapitalets organiska sammansättning i alla sektorer. Tvärtom leder den till en *allmän ökning av kapitalets organiska sammansättning*, och därmed till en relativ omfördelning av produktivkrafterna till produktionsmedelsektorns fördel. Det är en av marxismens grundläggande hypoteser, som dessutom bekräftas av statistiska data.⁶⁷ Men om man införlivar detta antagande i en ”modell” över cykeln, så faller alla föreställningar om ett konstant förhållande mellan produktionsvärdet i de två sektorerna samman, och därmed alla ”matematiska bevis” för en oundviklig överproduktion av konsumtionsvaror genom underkonsumtion.

Den mest intressanta teoretiska modellen är Sternbergs. Han utgår från en dubbel grundförutsättning – å ena sidan de matematiska formler som illustrerade den utvidgade reproduktionen i andra bandet av *Kapitalet*, och å den andra konkurrensens själva natur.

I sina studier av de formler för utvidgad reproduktion som Marx använde i *Kapitalets* andra band, betonade redan Rosa Luxemburg ständigt det faktum att utbytet mellan de två sektorerna bara kunde komma i jämvikt genom att ackumulationsgraden, som var 50% av mervärdet i sektor I, under samma cykel sjönk till 20% av mervärdet i sektor II. Sternberg⁶⁸ tar upp denna kritik och driver den längre. Han förklarar att denna ojämlikhet mellan de två ackumulationsgraderna är absolut nödvändig för att uppnå en jämvikt mellan de två sektorerna, med en ökande organisk sammansättning av kapitalet i båda sektorerna.⁶⁹

Sternberg fortsätter med att säga att det inte finns någon anledning att anta att kapitalets ackumulationsgrad skulle skilja sig i de två sektorerna, eftersom denna grad skulle utjämnas av den kapitalistiska konkurrensen. Men i hans formel beror inte obalansen på en likadan ackumulationsgrad i de två sektorerna utan på *motsättningen* mellan en likadan ackumulationsgrad

Men han är noga med att inte hävda att det finns ett stabilt förhållande mellan ökningen av det *totala* fasta kapitalet och produktionskapaciteten av enbart *konsumtionsvaror*. På så sätt undviker han ett misstag som är gemensamt för alla anhängare till underkonsumtionsteorin.

66 Sartre, *op cit*, s 62-66.

67 Enligt Shaw (i *Historical Statistics of the USA*) ökade produktionen av produktionsmedel i USA från 296 miljoner dollar 1869 till 6.033 miljoner 1919. Under samma period ökade produktionen av konsumtionsvaror från 2.428 miljoner dollar till 28.445 dollar. Alltså ökade sektor I sin produktion mer än 20-falt, sektor II bara 12-falt (och dessutom är produktionen inom denna sektor övervärderad eftersom den inom kategorin ”kapitalvaror” innehåller produkter som i själva verket är produktionsmedel). För perioden mellan 1919 och vår tid har vi inga exakta beräkningar av denna sort. Men siffrorna i *Statistical Abstract* angående olika varukategorier är avslöjande. Mellan 1919 och 1952 ökade produktionen av kapitalvaror (främst tillhörande sektor I) 5 gånger (från index 72 till index 340) medan tillverkningen av icke kapitalvaror bara tredubblades (från index 62 till index 190).

68 Fritz Sternberg, *Der Imperialismus*, s 20 m fl; *Der Imperialismus und seine Kritiker*, s 163 m fl.

69 En intressant variant: Kalecki (”Teori om affärsnyckeln”, i *Review of Economic Studies*, bd IV, 1936-7, s 77) betonar att det är fördelningen av kapitalisternas utgifter, det vill säga mervärdets ackumulationsgrad, som ligger bakom cykeln. Enligt honom är denna grad en funktion av glappet mellan *förväntad profitkvot* och *nuvarande profitkvot*, ett glapp som minskar allteftersom produktionskapaciteten ökar i slutet av cykeln.

och olika organisk sammansättning av kapitalet i I och II.

Nu kan både teorin och empiriskt fastslagna data bekräfta att den organiska sammansättningen av kapitalet i själva verket måste vara olika i de två sektorerna. Under dessa förhållanden räcker det att följa hur konkurrensen verkar för att inse att ackumulationsgraden också *måste* vara lägre i sektor II. Kapitalisterna i sektor I tar i själva verket hand om en del av det mervärde som produceras av arbetarna i sektor II, eftersom de utnyttjar det faktum att de teknologiskt ligger före den lätta industrin. Denna slutsats stämmer med fakta, och lämnar Sternbergs argument utan minsta stöd.

Teorier om disproportionalitet

Den andra ekonomiska skolan ser den grundläggande orsaken till kriser i *produktionens anarki*, som periodvis rubbar jämviktsvillkoren mellan de två huvudsektorerna, konsumtionsvarusektorn och produktionsmedelsektorn, villkor som vi har förklarat i kapitel 10. I denna kategori kan man placera lärjungar till Marx som de ryska "legala marxisterna" Tugan-Baranovskij och Bulgakov, österrikarna Hilferding och Otto Bauer (i sina ungdomsskrifter), polacken Henryk Grossman, den sovjetiska teoretikern Bucharin, etc. Bland icke-marxistiska ekonomer i denna skola måste man speciellt nämna Aftalion, Schumpeter och Spiethoff.

Samtliga dessa teoretiker ser ursprunget till krisen i det faktum att varje företagare strävar efter att öka sin profit så mycket som möjligt, utan att i sina investeringar ta hänsyn till tendenserna på marknaden i sin helhet. Från denna tanke följer logiskt att om kapitalisterna kunde investera "förnuftigt", det vill säga så att jämviktsproportionerna mellan produktionens två sektorer bibehölls, så skulle kriser undvikas. En del teoretiker har till och med hävdats att produktionen av produktionsmedel helt och hållet skulle kunna skiljas från den slutgiltiga konsumtionen av konsumtionsvaror, och att det skulle gå att tänka sig ett system där all ekonomisk verksamhet helt och hållet bestod av att tillverka maskiner som skulle tillverka maskiner, utan att konsumtionen av konsumtionsvaror så att säga kom med i systemet.

Den amerikanska ekonomen Myron W Watkins skriver: "Man kan fråga sig, 'Finns det inte någon ekonomisk gräns för att skjuta upp konsumtionen?' Svaret är att det gör det inte, med undantag... av att fortsätta sådan konsumtion som är livsviktig för det egentliga livsuppehållet. Inom den ekonomiska teorin är den obegränsade[!] utvidgningen av den omständliga [produktions]processen ett logiskt mål[!]. Det går att tänka sig ett samhälle där människor under flera generationer (vilket innebär i all oändlighet) nöjer sig[!] med att klara sig med salt, bröd, mjölk och höftskynken allt medan de idogt och lukrativt[!] ger sig i kast med tillverkning av allehanda maskiner och utrustning."⁷⁰

Det här är uppenbarligen en absurd idé. Ingen tillverkare av textilmaskiner kommer att fördubbla sin produktionskapacitet om en analys av marknaden visar att man inte kan förvänta sig någon utvidgning av marknaden eftersom lagren redan är fullt tillräckliga: "Det yttersta målet med kapitalackumuleringen är naturligtvis att öka produktionen av konsumtionsvaror."⁷¹ Tillverkningen av produktionsmedel kan under en hel period avskilja sig från denna utgångspunkt och genomgå en betydande utvidgning utan att *för tillfället* bekymra sig om någon ökad slutgiltig konsumtion. Men det är just detta *tillfälliga* åtskiljande som måste betalas i form av en kris.

Det är dessutom fel att anta att en "förnuftig organisation" av investeringarna i ett kapitalistiskt samhälle, det vill säga att "reglera" konkurrensen, helt skulle kunna avskaffa de ekonomiska

70 Myron W Watkins, "Affärsbanker och kapitalbildning", i *Journal of Political Economy*, bd XXVII, juli 1919, s 584-5.

71 Von Haberler, *op cit*, s 43-44.

fluktuationerna. Erfarenheterna, i synnerhet av den tyska och japanska krigsekonomin, har givit slående bevis för det. Inget som helst resonemang kommer att få alla kapitalister att frivilligt begränsa sin produktion när efterfrågan är större än tillgången. Ingen logik kommer att förmå dem att hålla kvar sina investeringar på en genomsnittlig nivå, när deras aktuella produktion inte längre sugs upp av marknaden. För att fullständigt kunna eliminera kriser måste produktionens hela cykliska utveckling avskaffas, det vill säga all ojämn utveckling, all konkurrens, all strävan att öka profitkvoten och mervärdet, med andra ord allt kapitalistiskt inom produktionen...

Anarkin i den kapitalistiska produktionen kan därmed inte betraktas som en orsak i sig själv, oberoende av alla andra kännetecken hos detta produktionssätt, i synnerhet oberoende av den motsättning mellan produktion och konsumtion som är ett utmärkande drag hos kapitalismen.

Anhängarna till disproportionalitetsteorin glömmer dessutom bort att en väsentlig del i de proportionalitetsvillkor som krävs för att undvika en kris är en *viss* proportion mellan produktion och konsumtion (inte en *stabil* proportion som anhängarna till underkonsumtionsteorin antar), mellan hela produktionsapparaten kapacitet, kapaciteten för att producera konsumtionsvaror och den köpkraft som finns tillgänglig för just dessa varor, och att dessa förhållanden aldrig kan förverkligas under en längre period under kapitalismen.

Man bör påpeka att en del anhängare till underkonsumtionsteorin rycks med av den vackra symmetrin i sina "numeriska" modeller, och når slutsatser som ligger mycket nära Tugan-Baranovskij och kompanis. Det gällde i synnerhet Léon Sartre, som skriver:

Man kan undra vad som skulle hända med kapitalismen om en välinformerad ekonomisk diktatur skulle kräva att en allt större del av det samlade mervärde som industrierna som tillverkar konsumtionsvaror har tillgång till skulle investeras i produktionsmedelsektorn, i samma utsträckning som köpkraften rör sig i den riktningen. Om detta skulle hända, säger Tugan-Baranovskij med rätta på grundval av diagrammet, så skulle jämvikten bibehållas. Resultatet vore en helt genomförbar[!] ekonomi där produktionen av produktionsmedel skulle öka allt snabbare och produktionen av konsumtionsvaror bara skulle växa sakta... Men en sådan kapitalism, som tillverkar produktionsmedel bara för att tillverka mer produktionsmedel, befinner sig i teorins värld och är ogenomförbar i ett konkurrerande system.⁷²

N Bucharin var också avv uppfattningen att en *statskapitalism* inte längre skulle uppleva några överproduktionskriser.⁷³

Sådana "lösningar" är inte bara ogenomförbara därför att det är omöjligt att upprätta ett "världsföretag" som omfattar alla företag, utan också på grund av det *teknologiska förhållande* som existerar mellan en viss produktionskapacitet och en produktionskapacitet av konsumtionsvaror. De är ogenomförbara eftersom det, som vi har visat ovan, inte är möjligt att helt åtskilja produktionen från konsumtionen, som är dess yttersta mål. De är ogenomförbara eftersom ingen "logik" skulle förmå kapitalisterna att köpa allt fler maskiner när deras maskiners produktionskapacitet redan är större än marknadens kapacitet att suga upp konsumtionsvaror.

Utkast till en syntes

Det har gjorts försök att förena underkonsumtions- och disproportionalitetsteorierna, av en skola som grundar sig på acceleratorprincipen: Aftalion och Bounatian i Frankrike, Harrod i Storbritannien, J M Clark och S Kuznets i USA. Dessa försök har fortsatt genom att förena multiplikatorprincipen med acceleratorprincipen, som till exempel av den ny-keynesianska

⁷² Sartre, *op cit*, s 61.

⁷³ Bucharin, *op cit*, s 88-89.

ekonometriskolan, i synnerhet Samuelson, Goodwin Hicks, Kalecki, Harrod och Joan Robinson. Dessa överdrivet förenklade synteser lyckades bara visa på det kapitalistiska systemets grundläggande instabilitet.

De är bara ett avlägset sätt att gripa sig an den verkliga cykeln, men ger ändå viktiga bidrag till att förstå den.

För att visa hur denna syntes skulle genomföras i marxistiska termer måste vi kort upprepa de felaktiga åsikterna om den yttersta orsaken till kriserna, som återigen är kriser i *en ekonomi som strävar efter vinst som realiseras genom att sälja varor*:

(1) De vulgära anhängarna av underkonsumtionsteorin förklarar att kriser skulle kunna undvikas genom att öka arbetarnas köpkraft under boomens sista skede. Dessa teoretiker glömmer att kapitalisterna inte bara arbetar för att sälja, utan för att *sälja med vinst*. Och om lönerna höjs när profitkvoten redan håller på att sjunka, så riskerar den senare att helt och hållet kollapsa – långt från att förlänga boomen skulle dessa ytterligare löneökningar bara strypa den.

(2) De vulgära anhängarna av disproportionalitetsteorierna, och speciellt anhängarna till det som kallas "underackumulations"-skolan (von Hayek, von Mises, Pigou, Hawtrey, etc),⁷⁴ förklarar att det skulle gå att förhindra en kris om man kunde hindra profitkvoten att falla under boomens sista skede (till exempel genom att frysa lönerna, minska överdrivet höga räntor, försöka förhindra snedvridning av priserna, etc). Men dessa teoretiker glömmer att en höjning av profitkvoten *samtidigt som marknaderna krymper*, inte skulle hindra investeringarna från att minska. Det som egentligen intresserar företagarna är inte den *teoretiska* profit de kan sluta sig till från en viss lönenivå, ränta eller vissa produktionskostnader, utan den *verkliga* profit de förväntar sig att realisera när de jämför produktionskostnaderna med *möjligheterna att sälja* sina varor:

Höga inkomster och profitnivåer kanske är en nödvändig förutsättning för investeringar, men de kan inte anses vara tillräckliga. Det är tveksamt om företagen är så föga skarpsinniga att de skulle utvidga kapaciteten bara på grundval av höga aktuella profiler. Om de inte har arbetat med full kapacitet och orderstocken växer, och inte har kunnat eller velat utvidga på grund av brist på eget kapital, eller om de inte förväntar en fortsatt *ökad* försäljning, så är det sannolikt att motiven att investera minskar [vid boomens höjdpunkt] även om profiterna är höga.⁷⁵

Och Moulton påminner lämpligt nog om ett historiskt exempel som är tillämpligt på detta ämne:

Den ökande koncentrationen av inkomsterna till de högre klasserna och även den ökande inkomstnivån i städerna ledde [mellan 1919 och 1929] allmänt sett mer eller mindre automatiskt till att den andel av de totala nationella inkomsterna som lades åt sidan som sparande ökade. Det vill säga, trots att den aktuella inkomsten inom handel och service fortsatte att öka, så växte den mindre snabbt än strömmen av pengar till investeringar. Trots att det alltså fanns ett överflöd av pengar tillgängliga för att användas för att bygga nya fabriker och tillverka maskiner, så stod det allt klarare för företagarna att den framtida konsumtionsefterfrågan inte var tillräckligt stor för att berättiga en så stor expansion som de tillgängliga medlen möjliggjorde.

Det krävs alltså *två samtidigt förekommande villkor* för en ekonomisk återhämtning och att en boom ska inledas: *en ökande profitkvot och växande verkliga marknader*. Under inledningen av den ekonomiska cykeln kan dessa två villkor sammanträffa av ett antal skäl: en minskning av kapitalets organiska sammansättning (ett större antal arbetare med lika mycket maskiner), jämförelsevis låga

74 1927 hävdade Pigou trosvisst att drakoniska[!] lönesänkningar skulle kunna undvika en kris. Von Hayek förkunnade samma "sanning" 1932[!], mitt bland enorma mängder osäljbara konsumtionsvaror. (I Hansen, *op cit*, s 518; Von Hayek, *Weltwirtschaftliches Archiv*, juli 1932, bd I, s 90, m fl.)

75 Hamberg, *op cit*, s 323.

löner; å ena sidan ökande mervärdekvot, snabbare hastighet på kapitalets cirkulation; och å den andra allmänt ökande köpkraft bland lönarbetarna i sin helhet (genom att arbetslösa blir anställda), investering av penningmedel som sparats ihop under krisen och depressionen (i synnerhet avskrivningsfonder), och ökande snabbt realiserade vinster.

Men samma krafter som gör att dessa två faktorer sammanträffar under cykelns inledning, undergräver dem alltmer allteftersom cykeln utvecklas, och leder till att de kollapsar mot slutet av cykeln. Vi har redan tidigare analyserat de villkor som avgör profitkvotens fall mot slutet av boomen: ökande organisk sammansättning av kapitalet; fallande mervärdekvot; minskad cirkulationshastighet av kapitalet; allt dyrare krediter; ökande fasta utgifter; ökande löner, etc. Vi måste nu titta på vad som händer med marknaderna.

Sedan man har uppnått mer eller mindre full sysselsättning ökar efterfrågan på konsumtionsvaror mycket lite. Vad gäller produktionsmedel, så har industrin när den är färdig med att ha förnyat sitt fasta kapital en produktionskapacitet som är större än vad marknaden kan svälja. Det blir alltmer osannolikt med nya investeringar. Alltså krymper marknaden inom båda sektorerna. Krisen uppstår därför att profitkvoten faller samtidigt som marknaden krymper.

Är det allmän överproduktion när krisen äger rum? Otvivelaktigt. Det följer med nödvändighet av boomens två grundläggande sidor.

Genom att den ekonomiska återhämtningen orsakar en ökad mervärdekvot och ökad profitkvot, så förändras nationalinkomstens fördelning bland klasserna till förmån för borgarklassen och på bekostnad av lönarbetarna. Många författare bekräftar denna uppfattning (Haberler, Schumpeter, Lederer, Foster och Catchings, Hobson, Moszkowska, Hicks, etc)⁷⁶ Sombart uttrycker denna tanke på följande sätt:

Det är omständigheterna för själva expansionen... som leder till att lönerna under återhämtningsperioder inte ökar i samma omfattning som mervärdet, på grund av prisökningarna; det är också detta som, med hjälp av regelbundna inskränkningar, genom att avskeda arbetare (ur produktionsprocessen), fyller upp arbetsmarknaden i önskad omfattning, och på så sätt skapar den industriella reservarmén som förhindrar överdrivet stora löneökningar.⁷⁷

Men samtidigt som lönarbetarnas andel av nationalinkomsten faller i relativa tal, så ökar hela tiden konsumtionsvarusektorns produktionskapacitet. Det måste komma en tidpunkt då den ökade produktionskapaciteten är större än efterfrågan.

Dessutom motsvarar den ökade produktionskapaciteten inom produktionsmedelsektorn behovet att förnya en avsevärd del av hela industrins fasta kapital. När detta förnyande är klart kommer sektor I bara att kunna undvika överproduktion på villkor att investeringarna *fortsätter i samma takt*, vilket uppenbarligen inte är möjligt.⁷⁸

Samhällets kraftigt ökade produktionskapacitet kan inte utnyttjas i mer eller mindre fullständig omfattning förrän man först har förstört en massa värden, anpassat varornas värde till den nya mängd av arbete som är samhällsligt nödvändigt för att tillverka dem, vilket är en mindre mängd än

⁷⁶ Von Haberler, *op cit*, s 324; Schumpeter, *op cit*, s 155, 161; Moszkowska, *op cit*, 26; Hicks, *op cit*, s 126-7, etc.

Professor Guitton beskriver de genomsnittliga cykliska förändringarna i Frankrike under 1800-talet så här: under boomen stiger priserna med 17% och under depressionen sjunker de med 16%; lönerna stiger med 12% under boomen och sjunker med 3% under depressionen; vinsterna stiger med 40-200% [!] under boomen och sjunker med 14-38% under depressionen. (Guitton, *op cit*, s 94.)

⁷⁷ Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, bd II, s 586.

⁷⁸ Hamberg, *op cit*, s 55; Hansen, *op cit*, s 495-6.

den mängd som bestämde nivån på dessa varors tidigare värde. *Boomen kraschar alltså på grund av att man inte lyckas bibehålla de tidigare värdenivåerna, priserna och profitkvoterna med en ökad mängd kapital.* Det rör sig om en motsättning mellan villkoren för att ackumulera kapital och villkoren för att realisera det, alltså helt enkelt en utveckling av alla de motsättningar som finns inneboende i kapitalismen, som *samtliga* förklarar krisen: motsättningar mellan den kraftigt ökade produktionskapaciteten och den inte lika stora ökningen av de breda massornas konsumtionskapacitet; motsättningar som härrör från den produktionsanarki som beror på konkurrensen, kapitalets ökande organiska motsättning och den fallande profitkvoten; motsättningar mellan produktionens allt större församhälleligande och de privata formerna för tillägnelse.⁷⁹

Villkoren för en kapitalistisk expansion

Vi har redan tidigare förklarat de historiska omständigheter som garanterar att det kapitalistiska produktionssättet kan expandera. De uppstår i huvudsak ur den *ojämna utveckling* som sker i olika sektorer, branscher och länder som dras in i den kapitalistiska marknaden. Skapandet av världsmarknaden föregår det kapitalistiska produktionssättets stora framryckning och bildar den allmänna ramen för denna ojämna utveckling, som visar sig på följande sätt:

(a) En ojämn utveckling mellan industri och jordbruk. Vart efter industrin utvecklas tränger dess varor undan produkterna från böndernas hemindustrier och hantverk, och ruinerar en del av befolkningen på landsbygden, som blir proletärer och utgör en massa av arbetare som är tillgängliga för den växande industrin. Industriproduktionens värde ökar jämfört med jordbruksproduktionen, industriarbetarnas antal ökar jämfört med antalet personer som sysselsätts inom jordbruket. Bönderna köper mer produktionsmedel (som de tidigare tillverkade själva) från den storskaliga industrin, som köper råvaror från bönderna, men i mindre omfattning.

(b) En ojämn utveckling mellan de länder som först industrialiserades och de koloniala och halvkoloniala länderna. De först industrialiserade ländernas industri ödelägger de koloniala och halvkoloniala ländernas hantverk och inhemska produktion, och dessa länder förvandlas till marknader för de utvecklade länderna. Den arbetskraft som ”frigörs” som ett resultat av denna ödeläggelse av den urgamla jämvikten mellan jordbruk och industri kan inte hitta sysselsättning inom en växande nationell industri, eftersom det är industrins tillväxt i *metropolerna* som har gjort det möjligt att erövra denna marknad. Följaktligen uppstår fenomenet av en samtidig kronisk undersysselsättning och tryck från överbefolkning på landsbygden. ”Resultaten kommer snabbt: 1813 exporterade Calcutta bomullsvaror för 2 miljoner pund, 1830 importerade de bomullsvaror för samma värde. Importen av bomullsvaror till Indien i sin helhet ökade från 8 miljoner pund 1859 till 16 miljoner 1877 och 20 miljoner 1901, silkesvaror ökade från 1,4 miljoner till 7 miljoner och 16 miljoner pund, och bomullstråd från 1,7 miljoner till 2,8 miljoner pund.”

Samtidigt blev Indien alltmer ett jordbruksland, och under samma period 1850-77 ökade exporten av råbomull från 4 miljoner till 13 miljoner pund, jute från 0,9 miljoner till 3 miljoner pund, te från 0,15 miljoner till 2,6 miljoner pund, och olja från 2,5 miljoner till 5,4 miljoner pund.⁸⁰

Resultatet blev att fyra hinder för en kapitalistisk industrialisering av de koloniala och halvkoloniala länderna kombinerades: konkurrens från varor som producerades i metropolerna; konkurrens mellan den mycket billiga lokala arbetskraften och moderna maskiner; brist på kapital på grund av att den härskande klassen investerade de ackumulerade inkomsterna i jordegendomar; och brist på tillräckligt stora inhemska marknader som skulle kunna möjliggöra en snabb utveckling av en del

79 Angående kriser under den nedåtgående kapitalismen och de offentliga utgifternas roll inom ekonomin, se kapitel 14, delen om ”En krisfri kapitalism?”

80 André Philip, *L'Inde moderne*, s 87.

industrisektorer.⁸¹

(c) En ojämn utveckling mellan olika industribranscher, speciellt mellan de som är på nedgång och de som befinner sig på uppgång beroende på de på varandra följande teknologiska revolutionerna. De branscher som är på nedgång ser hur deras marknader, omsättning, antalet anställda, blir allt mindre, först i relativa tal och sedan absolut. Efter att först ha försökt försvara sig genom att öka kapitalets organiska sammansättning och sänka priserna (relativt eller absolut), så ger de upp och förnyar därefter bara en del av sitt fasta kapital. En del av mervärdet och avskrivningsfonderna i dessa sektorer strömmar över till kapitalmarknaden, lockade av de sektorer som växer snabbt. De senare skaffar sig en plats på marknaden genom att dra resurser (fast kapital, råvaror, köpkraft) från de existerande sektorerna, antingen genom att bromsa tillväxten hos en del eller orsaka att andra minskar absolut.

(d) En ojämn utveckling mellan olika delar i ett och samma land. Detta fenomen, som ofta underskattas i marxistiska ekonomiska skrifter, är i själva verket en av de viktigaste nycklarna för att förstå den utvidgade reproduktionen. *Genom att skapa krisdrabbade områden i de kapitalistiska länderna, skapar det kapitalistiska produktionssättet själv sina egna "kompletterande" marknader, liksom permanenta arbetskraftsreserver.* Detta hände med Skottland och Wales i Storbritannien, sydstaterna i USA, de östra och södra delarna av Tyskland, Flandern i Belgien, Slovakien i Tjeckoslovakien, södra Italien, södra och norra delarna av Nederländerna, Frankrike söder om Loire, och så vidare. Det är kännetecknande för det kapitalistiska produktionssättets ryckiga, ojämna, motsägelsefulla utveckling att den inte kan industrialisera ett helt land på ett systematiskt och harmoniskt sätt. Det gradvisa avskaffandet av gamla krisdrabbade områden åtföljs själv av uppkomsten av nya krisområden: New England i USA, regionerna Borinage och la Flouvière i Belgien, Lancashire i Storbritannien, Haute-Loire i Frankrike, Genua i Italien, etc. Det är historiens ironi att dessa nya krisdrabbade områden ofta var vaggan för den kapitalistiska industrin i dessa länder.

Ingen tillväxt utan svängningar?

Efter den stora krisen 1929 misskrediterades en gång för alla tanken på en harmonisk och balanserad utveckling av det kapitalistiska samhället. De mest moderna borgerliga författarna, som Schumpeter, har precis som Marx betonat det kapitalistiska produktionssättets grundläggande instabilitet. För Schumpeter härrör denna instabilitet ur det faktum att "uppfinningar", det vill säga tillämpningen av teknologiska upptäckter på industrin, inte kan spridas ut jämnt över hela den ekonomiska cykelns förlopp, utan har en benägenhet att koncentreras till vissa utspridda perioder.⁸² För ekonometrikerna beror produktionssättets grundläggande instabilitet på det faktum att de villkor som krävs för en oavbruten tillväxt inte går att förverkliga i praktiken, på grund av investeringarnas speciella karaktär under kapitalismen:⁸³ "Systemet kommer inte att stanna kvar i en fortlöpande jämvikt om det inte är *fullständigt anpassat* till det... Det är osannolikt att ett system kan vara fullständigt anpassat i en fortlöpande jämvikt tills det har befunnit sig i en ungefärlig jämvikt under lång tid. Det räcker inte att aktiekapitalet bringas i samklang med den nuvarande produktionen, det krävs också att det ska förfalla till återanskaffning vid rätt tidpunkt. De framtida investeringar som (till avsevärd del) redan är förutbestämda genom tidigare förändringar av produktionen, och vars effekter förkroppsligas i de existerande maskinerna, måste vara sådana att de stämmer överens med en stadig utveckling."⁸⁴

81 Se kapitel 6, 9 och 13.

82 Schumpeter, *op cit*, bd II, s 1033.

83 Inklusiva fluktuationer i aktiekapitalet, se Metzler, Abramowitz, Eckert (Eckert, *op cit*, s 59-64).

84 Hicks, *op cit*, s 63-4.

Joan Robinson poängterar samma sak: ”En ekonomi som existerade i ett tillstånd av lugn och stillhet, klarhet och harmoni skulle syssla med att producera och konsumera välstånd på ett rationellt sätt. Det räcker att beskriva dessa villkor för att se hur fjärran de är från de faktiska ekonomiernas tillstånd. I synnerhet kunde inte kapitalismen ha uppstått under sådana omständigheter, ty den åtskillnad mellan arbete och egendom som gör storskaliga företag möjliga, innebär konflikter, och spelreglerna har utvecklats just för att göra ackumulation och tekniska framsteg möjliga under förhållanden av osäkerhet och ofullständiga kunskaper.”⁸⁵

Och vidare: ”För varje enskild företagare är framtiden osäker även när ekonomin i sin helhet utvecklas jämnt, och varje företagares handlingar påverkar situationen för de andra. Av denna anledning finns det under kapitalismens regler en inneboende instabilitet som så att säga ger upphov till fluktuationer inifrån ekonomin, helt oberoende av förändringar i de yttre omständigheterna. Så fort den typiske företagaren märker att hans befintliga kapacitet arbetar med vad han anser vara en rimlig profit, så vill han öka kapaciteten. Försåvitt inte investeringarna råkar sammanfalla med den gyllene nivån, där efterfrågan växer med kapaciteten (eller om de inte kontrolleras på ett effektivt sätt), så kommer de alltid att svänga, ty så fort de råkar växa så ger de upphov till säljarnas marknad, och stimulerar således en ytterligare ökning.”⁸⁶

Författare som pliktroget försöker betona det kapitalistiska produktionssättets fördelar såsom varande det mest progressiva produktionssättet, som Arthur F Burns och David McCorde Wright, har tagit ytterligare ett steg och förkunnat att det är *omöjligt* att tänka sig en ekonomi som är öppen för fördelarna med teknologiska framsteg eller har tillgång till ett betydande förråd av fast kapital och inte drabbas av fluktuationer. Enligt dem står inte valet mellan utveckling med eller utan fluktuationer utan snarare mellan utveckling med fluktuationer och fullkomlig stagnation.

Således skriver David McCorde Wright: ”Den *grundläggande* orsaken till affärscykeln är att de tekniska förändringarna och förändringarna av smaken inte lyckas komma i en jämn takt. Det är maskinparkens *varaktighet* plus den ojämna och *ombytliga* behoven plus de oundvikliga slitningarna plus *konsumenternas suveränitet* [!] som orsakar affärscykeln... Varje växande samhälle som vill motsvara ett mönster där konsumenterna gör av med pengar kommer oundvikligen att drabbas av en viss [!] instabilitet och osäkerhet.”⁸⁷

Låt oss först av allt tillbakavisa den mest absurda delen av denna ursäkt, nämligen påståendet att de uppfinningar som ger upphov till stora investeringar resulterar från ”förändringar i konsumenternas smak”. Det var trots allt inte ”behovet att ha en bil” som skapade bilindustrin, det var denna industri som skapade behovet att ha en bil. Det är investeringarna av oerhörda mängder kapital inom nya industrisektorer (och med bidrag från publicitet om deras produkter) som förändrar konsumenternas tycke och smak, inte en förändring av konsumenternas smak (och ännu mindre teknologiska uppfinningar) som leder till att enorma mängder kapital strömmar in i vissa sektorer.

Men skulle inte dessa uppfinningar göras på ett oregelbundet sätt i en planerad ekonomi, en socialistisk ekonomi?⁸⁸

Skulle inte industriutrustningens varaktighet leda till samma fenomen av ”överproduktion” i en sådan ekonomi, i och med behovet att möta *plötslig efterfrågan* (till exempel införandet av färgtelevision, eller de effekter som en plötslig befolkningsökning skulle få på byggnadsindustrin, etc)?

85 Joan Robinson, *The Accumulation of Capital*, s 60.

86 *Ibid*, s 209.

87 David McCorde Wright, *Capitalism*, s 147, 153, 154.

88 Schumpeter och Cassel (Schumpeter, *op cit*, bd II, s 803; Cassel, i *Readings in Business Cycles and National Income*, s 124) betonar samma tanke.

Enligt McCorde Wright⁸⁹ kan *varje* ekonomiskt system *bara välja mellan två onda ting*: antingen upprätthålla den planerade tillväxten, produktionen, inom dessa sektorer, och på så sätt orsaka irritation från konsumenternas sida (som återspeglas i prisökningar, etc), eller snabbt öka produktionsökningen med hjälp av exceptionella investeringar, och därmed utsätta sig för överinvesteringar (överkapacitet) i samma ögonblick som den ovanliga efterfrågan har blivit tillfredställd (det vill säga när den extra befolkningen har fått bostäder, och behovet av förnyelse minskar på grund av en förändrad åldersstruktur i samma befolkning).

Arthur F Burns förde fram samma uppfattning redan i sin artikel *Långa cykler inom byggnadsindustrin*, som gavs ut 1935 och åter publicerades i hans samling *Frontiers of Economic Knowledge* (1954). Han förklarar där den instabila efterfrågan på bostäder i ett ”kollektivistiskt samhälle”, och försöker visa att ett sådant samhälle skulle drabbas av uttalade cykliska svängningar inom byggnadsindustrin.⁹⁰ Men hela hans argumentering bygger på ett förenklat antagande, nämligen att det som varje familj har tillgång till måste vara *konstant*, och att byggandet av hus bara svänger i enlighet med svängningar i befolkningens storlek (och en mer eller mindre riktig förutsägelse av det).

Så fort vi överger detta antagande och tvärtom accepterar att en planerad ekonomi har ett *dubbelt* syfte – för det första att ge varje familj en oundgänglig ”husenhet” med en minsta standard, men därefter att höja bostädernas standard till en *optimal* standard (vad gäller komfort, stadsplanering, hygien, barnuppfostran, etc) – så faller hela Burns teori samman. Så fort det uppstår en överkapacitet i förhållande till den omedelbara behoven, så kan denna kapacitet användas för att få till stånd en förbättring av befolkningens livsbetingelser. Och om man rimligtvis kan anta att detta *optimum* självt har en benägenhet att öka som ett resultat av den vetenskapliga och tekniska utvecklingen, så går det inte att tänka sig någon ”överkapacitet” på lång tid.

McCorde Wright gör exakt samma misstag. För att visa att ”fluktuationer” är oundvikliga i en planerad ekonomi föreställer han sig en ekonomi som bara har avskaffat en aspekt på kapitalismen (det privata ägandet av produktionsmedlen) men har behållit alla andra sidor. När en anhopning av behov har blivit tillfredsställda så ser han bara att det leder till ”överproduktion” eller ”överkapacitet”. Han kan inte tänka sig att man skulle kunna ge samhället tillgång till fler och nya konsumtionsvaror.⁹¹ När produktionsapparaten har blivit ”alltför stor”, så inser han inte att man kan ”anpassa den till behoven” genom att minska på producenternas arbetstid. När han drar fram ”absolut överkapacitet” utan möjlighet att göra ”nya produkter”, så inser han inte att samhällets konsumtion eller ”inkomster” inte skulle minska, och därmed inte leda till *ekonomiska* svängningar, av att man hade delar av dessa maskiner i reserv, eftersom tillbakadragandet av dessa maskiner skulle ha *orsakats* just av det faktum att samhällets *verkliga behov* (och inte bara den effektiva penningefterfrågan) *tidigare* hade blivit *fullständigt tillfredsställda*.

De fluktuationer i produktionen som genom en överproduktion av varor leder till fluktuationer i inkomst och konsumtion, och som sålunda medför periodisk arbetslöshet och fattigdom, är karakteristiska för kapitalismen. De fanns inte före kapitalismen och de kommer inte att överleva den.

89 Wright, *op cit*, s 144-46.

90 Burns, *op cit*, s 314-34.

91 Hamberg (*op cit*, s 223-4) betonar vilken oupphörligt ökande rad produkter som kan tillverkas med samma sorts moderna maskiner.